ศิลปวัฒนธรรม

อ่าน "ตะวันออก" จาก "คำบอก" ฝรั่ง

บันทึก
การเดินทางของ

อ็องรี มูโอต์

ในราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา
ลาว และอินโดจีนตอนกลาง
ส่วนอื่นๆ

พิมพ์ครั้งที่ 6

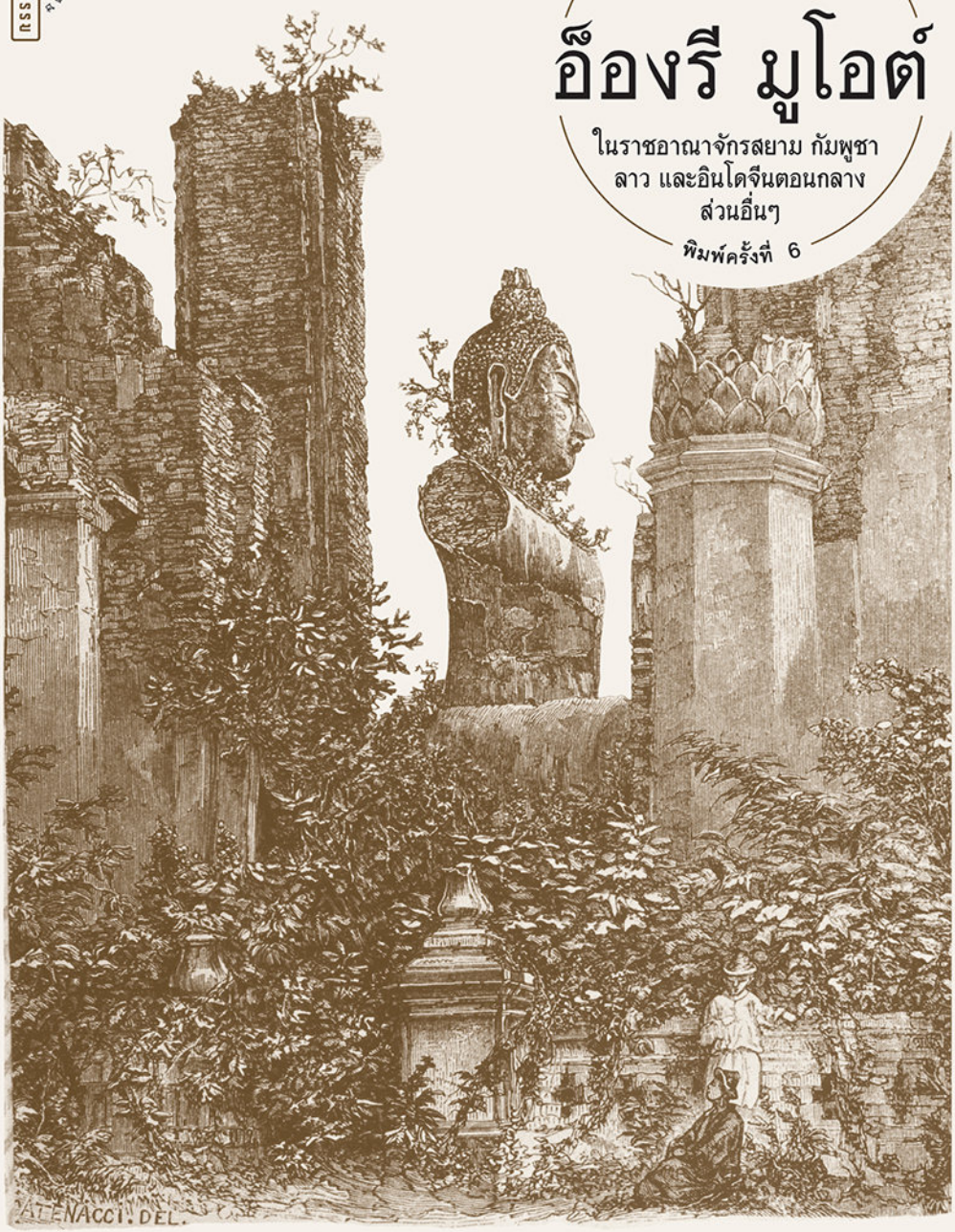

M. Thierry Viteau เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทย
คำนิยม

กรรณิกา จรรย์แสง *แปล*
พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ *คำนำเสนอ*

บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์
ในราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว
และอินโดจีนตอนกลางส่วนอื่นๆ

ฉบับพิเศษ
ศิลปวัฒนธรรม
สำนักพิมพ์มติชน

บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์ ในราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และอินโดจีนตอนกลางส่วนอื่นๆ

กรรณิกา จรรย์แสง
แปลจาก

Voyage dans les Royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos et autres parties centrales de l'Indo-chine,
par feu Henri Mouhot, naturaliste français
1858-1861 - Texte et dessins inédits

Le Tour du Monde
Nouveau Journal des Voyages, 1863, deuxième semestre
pp. 219-352

ราคา 480 บาท

ฉบับพิเศษ

ศิลปวัฒนธรรม

พิมพ์ครั้งที่ 1 : ตุลาคม 2558
พิมพ์ครั้งที่ 2 : พฤศจิกายน 2558
พิมพ์ครั้งที่ 3 : กรกฎาคม 2559
พิมพ์ครั้งที่ 4 : สิงหาคม 2561
พิมพ์ครั้งที่ 5 : กันยายน 2563

บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์ ในราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และอินโดจีนตอนกลางส่วนอื่น ๆ

• กรรณิกา จรรย์แสง แปล

พิมพ์ครั้งที่ 6 : กันยายน 2568

ราคา 480 บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ
มูโอต์, อ็องรี.
บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์ ในราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และอินโดจีนตอนกลางส่วนอื่น ๆ.
พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : มติชน, 2568. 448 หน้า.
1. กัมพูชา -- ภูมิประเทศและการท่องเที่ยว. 2. ลาว -- ภูมิประเทศและการท่องเที่ยว. 3. ไทย -- ภูมิประเทศและการท่องเที่ยว. 4. ประวัติศาสตร์. I. กรรณิกา จรรย์แสง, ผู้แปล. II. ชื่อเรื่อง.
915.9
ISBN 978-974-02-1974-3

สำนักพิมพ์มติชน | www.matichonbook.com

• ที่ปรึกษาสำนักพิมพ์ : อารักษ์ คคะนาท, สุพจน์ แจ้งเร็ว, รุจิรัตน์ ทิมวัฒน์
• ผู้อำนวยการสำนักพิมพ์ : มณฑล ประภากรเกียรติ
• รองผู้จัดการสำนักพิมพ์ : ประภาพร ประเสริฐโสภา, หทัยชนก ชีวโมกข์
• บรรณาธิการอาวุโส : สุภชัย สุชาติสุธาธรรม
• บรรณาธิการบริหาร : ปกรณ์เกียรติ ดีโรจนวานิช
• หัวหน้ากองบรรณาธิการ : ปิยวัฒน์ สีแตงสุก
• บรรณาธิการเล่ม : ทิมา เนื่องอุดม
• พิสูจน์อักษร : โชติช่วง ระวิน, พัทน์นลิน อินทรหอม
• กราฟิกเลย์เอาต์ : อรอนงค์ อินทรอุดม
• ศิลปกรรม-ออกแบบปก : รพีพล วรกุลสวัสดิ์
• ประชาสัมพันธ์และการตลาด : รมย์รวินท์ พันธรักษ์, ณัชชา เชี่ยวกล, โบนิสา ศรีสิงห์, อรจิรา ว่องรัตนะไพศาล

จัดทำโดย : บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน) 12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชานิเวศน์ 1 เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 1235
พิมพ์ที่ : โรงพิมพ์มติชน 12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชานิเวศน์ 1 เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 2000, 2108
จัดจำหน่ายโดย : บริษัทงานดี จำกัด (ในเครือมติชน)
12 ถนนเทศบาลนฤมาล ประชานิเวศน์ 1 เขตจตุจักร กรุงเทพฯ 10900
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 3350-3360
Matichon Publishing House a division of Matichon Public Co., Ltd.
12 Tethsabannarueman Rd., Prachanivate 1, Chatuchak, Bangkok 10900 Thailand

matichonbook @matichonbook
@matichonbook @matichonbooks matichonbook

สั่งซื้อหนังสือจำนวนมากในราคาพิเศษ
ติดต่อที่ บริษัทงานดี จำกัด
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 3353

MATICHON PREMIUM PRINT
ฝ่าย MATICHON PREMIUM PRINT
บริษัทมติชน จำกัด (มหาชน)
รับผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ทุกประเภท
โทรศัพท์ 0-2580-0021 ต่อ 2419, 2424
email: print.matichon@gmail.com
Matichon Premium Print

ในกรณีที่หนังสือมีข้อผิดพลาดจากการพิมพ์
เช่น หน้าขาดหาย หน้าซ้ำ หน้าสลับ เข้าเล่มกลับหัว
กรุณาติดต่อมาที่ email: matichonbook.sales@gmail.com
หรือ inbox: matichonbook เพื่อขอเปลี่ยนเล่มใหม่

สารบัญ

คำนิยม *(๘)*

คำนำเสนอ *(๑๐)*

ปรารภจากผู้แปล *(๒๖)*

อารัมภบท **๓**

บทที่ ๑ เดินทางข้ามทวีป / ราชอาณาจักรสยามและบางกอกเมื่อแรกเห็น ๖

บทที่ ๒ ประชากรเมืองบางกอก / ชาวสยาม / ผู้หญิง ผู้ชาย เด็ก / ทัศนคติเรื่องครอบครัว / ข้อขัดแย้งแปลกต่างชวนฉงน / ความเชื่อเรื่องโชคลาง ๑๖

บทที่ ๓ เจ้าแผ่นดินสยาม / ความรอบรู้ของพระองค์ / พระราชวังที่ประทับ ๓๐

บทที่ ๔ กษัตริย์องค์ที่ ๒ / การถือชั้นชนในสังคม และการฉ้อราษฎร์บังหลวงของเจ้าใหญ่นายโต / ฝ่ายในและนักรบหญิงในองค์กษัตริย์ ๔๒

บทที่ ๕ การละเล่นและการแสดง ๕๒

บทที่ ๖ ล่องทวนลำน้ำ / ชีวิตริมสองฟากฝั่ง เรือลำเล็กลำน้อย / เมืองอยุธยาโบราณและเมืองปัจจุบัน / ส่วนเสี้ยวประวัติศาสตร์จากฝีพระหัตถ์ ๖๐

บทที่ ๗ ปากเพรียว / เขาพระพุทธบาท / พระราชาคณะ / วัดและสำนักสงฆ์ / รอยพระพุทธบาท / ร่องรอยของชั้นดิน ๘๖

บทที่ ๘ เขาปถวี / ทิวทัศน์สุดงดงาม / เดินทางกลับเมืองบางกอก ๙๘

บทที่ ๙ ออกเดินทางไปกัมพูชา / นั่งเรือประมง / เมืองจันทบูร /
ผลิตผลท้องถิ่น การค้า สภาพภูมิศาสตร์ /
หมู่เกาะในอ่าวไทย / ภาพจระเข้ผงาดงับฝูงลิง ๑๐๘
บทที่ ๑๐ ชีวิตแถบเขตเขา (เขาสระบาป) / การล่าสัตว์
เสือ งู ฯลฯ / พันธุ์ไม้อุดมสมบูรณ์ที่เมืองจันทบูร ๑๒๒
บทที่ ๑๑ เดินทางกลับจันทบูร / เกาะกูด เกาะกง ฯลฯ /
ทิวทัศน์งดงามที่อ่าวกำปอต / กัมพูชา /
การค้าในอาณาบริเวณ / สภาพย่ำแย่ของประเทศ /
เข้าเฝ้ากษัตริย์กัมพูชา ๑๓๘
บทที่ ๑๒ รายละเอียดเบื้องหลังของกัมพูชา /
อุดงค์มีชัย เมืองหลวงในปัจจุบัน /
การเข้าเฝ้ากษัตริย์พระองค์ที่ ๒ ฯลฯ ๑๕๔
บทที่ ๑๓ เดินทางออกจากอุดงค์มีชัย / ขบวนช้าง / พญาฦๅ /
ข้อประพฤติอันงดงามของบาทหลวงมิสซัง /
ทะเลสาบใหญ่ในกัมพูชา / แม่น้ำโขง ๑๗๒
บทที่ ๑๔ ออกเดินทางจากพญาฦๅ / ตลาดใหญ่ของกัมพูชา /
กรุงพนมเปญ / แม่น้ำโขง เกาะสุทิน เปียมจีเลง /
อาณาเขตของประเทศกัมพูชา /
เดินทางไปบรีลุมและถิ่นฐานของชาวเผ่าเสตียง ๑๘๐
บทที่ ๑๕ สามเดือนกับชาวเผ่าเสตียง / วิถีชีวิตชาวป่า /
ผลิตผล / สิงสาราสัตว์ / วิถีชีวิตชาวญวน ๑๙๐
บทที่ ๑๖ เดินทางกลับพญาฦๅ / พบช้าง ๙ เชือก /
การกดขี่ประชาชน / ว่าด้วยการฟื้นฟูกัมพูชา /
โตนเลสาบ (ทะเลสาบใหญ่) ๒๐๖
บทที่ ๑๗ ข้ามโตนเลสาบ / แม่น้ำ เมือง และหัวเมือง
พระตะบอง / ประชากรและซากปรักหักพัง /
เที่ยวชมซากเมืองพระนคร / บรรยายรายละเอียดภาพ ๒๑๖

บทที่ ๑๘ หัวเมืองเมืองพระนคร / ข้อสังเกตเบื้องต้น / เมืองพระนคร / ตัวเมือง ศาสนสถาน พระราชวัง และสะพาน ๒๒๘

บทที่ ๑๙ ซากปรักหักพังในเมืองพระนคร / เขาพนมบาแค็ง ๒๔๖

บทที่ ๒๐ ข้อสังเกตบางประการต่อซากโบราณสถานเมืองพระนคร และชนชาติเขมรโบราณ ๒๕๘

บทที่ ๒๑ เดินทางจากพระตะบองถึงบางกอก ผ่านต่อไปยังหัวเมืองเขาสมนหรือเมืองเพชรบุรี ๒๗๔

บทที่ ๒๒ สำรวจเมืองเพชรบุรี ๒๘๖

บทที่ ๒๓ กลับบางกอก / เตรียมตัวออกสำรวจครั้งใหม่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของลาว / ออกเดินทาง ๒๙๘

บทที่ ๒๔ ลพบุรี / งานแห่ขบวนเรือประจำปีช่วงน้ำหลาก / พระสงฆ์ บาทหลวง นักบวช นักเทศน์ และครูผู้สอน / เพนียดคล้องช้างที่อยุธยา / พิธีคล้องช้าง / ออกเดินทางไปอีสาน / เสาไห้และเพชรบูรณ์ ๓๑๐

บทที่ ๒๕ เดินทางไปเขาคอก / ข้ามดงพญาไฟ / ขุนนางและช้างเผือก / ข้อสังเกตของผู้มีศีลธรรม นักธรรมชาติวิทยา และนักล่าสัตว์ ๓๓๒

บทที่ ๒๖ เมืองชัยภูมิ / เดินทางกลับบางกอก / ช้างเผือก / ผ่านดงพญาไฟอีกครั้ง / โคราชและหัวเมือง / ปราสาทพนมวัน ๓๕๐

บทที่ ๒๗ จากโคราชสู่หลวงพระบาง / ลาดเขาด้านตะวันตกของที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ๓๖๔

บทที่ ๒๘ หลวงพระบาง / บันทึกการเดินทางในเขตตะวันออกและเขตเหนือของเมือง / บันทึกประจำวันส่วนเสี้ยวสุดท้าย / ความตายของนักเดินทาง ๓๘๒

ภาคผนวก **๔๐๓**

Liberté • Égalité • Fraternité
RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

Ambassadeur de France en Thaïlande

Préface

Si vous posez la question en France, je doute, hormis dans les cercles érudits, que ce nom fasse résonnance auprès du grand public, si ce n'est pour être perçu comme le «redécouvreur» d'Angkor. Mais ici, en Asie du Sud-Est, qui ne connaît pas Henri Mouhot ? Ce nom est à la fois historiquement et sentimentalement lié avec ce que sont désormais le Cambodge, le Laos et la Thaïlande. Ce naturaliste, explorateur et archéologue français a vécu quatre grandes expéditions, en partant de Bangkok, d'octobre 1858 à octobre 1861, à la découverte des royaumes de Siam, du Cambodge et du Laos, alors peu connus des rivages occidentaux d'où il était parti avec le soutien de la Royal Geographical Society et de la Zoological Society de Londres.

Ce journal constitue sans conteste un témoignage irremplaçable sur cette époque, notamment à travers sa description de lieux, de populations et de moeurs d'il y a quelque 150 ans. S'il a préféré le registre de l'anecdote de voyage, plus à la mode à l'époque, plutôt que la description scientifique ou l'enquête ethnologique, c'est probablement pour mieux capter l'attention de ses contemporains par un récit vivant, ponctué par les multiples difficultés rencontrées pour circuler alors en ces contrées. Mais ce qu'il convient d'en conserver, c'est l'admiration sincère et la fascination dont il témoigne pour le monde et les peuples qu'il découvre.

Cette traduction en thaï de son journal, dont la première édition remonte à 1868, était donc trop longtemps due. Je remercie les éditions Matichon d'y avoir songé.

M. Thierry Viteau,
Ambassadeur de France en Thaïlande

คำนิยม

หากท่านตั้งคำถามว่า ชื่ออ็องรี มูโอต์ เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในประเทศฝรั่งเศสแค่ไหน ผมยังสงสัยอยู่ว่า นอกจากแวดวงนักวิชาการแล้ว คนฝรั่งเศสโดยทั่วไปอาจรู้แต่เพียงว่าเขาคือ “ผู้ค้นพบนครวัดครั้งใหม่” แต่ที่นี่ ในอุษาคเนย์ มีใครบ้างเล่าที่ไม่รู้จักอ็องรี มูโอต์ ชื่อนี้เชื่อมโยงกับดินแดนที่ ณ ปัจจุบันคือประเทศกัมพูชา ลาว และไทย ทั้งในแง่ประวัติศาสตร์และจิตใจ นักธรรมชาติวิทยา นักสำรวจ และนักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสผู้นี้ออกเดินทางครั้งใหญ่ๆ ๔ ครั้ง ระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๑ ถึงเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๐๔ โดยเริ่มต้นจากบางกอกเพื่อสำรวจราชอาณาจักรสยาม ราชอาณาจักรกัมพูชา และราชอาณาจักรลาว อันเป็นดินแดนที่โลกตะวันตกในเวลานั้นรู้จักน้อยมาก ซึ่งการเดินทางสำรวจครั้งนั้นได้รับการสนับสนุนจากราชสมาคมภูมิศาสตร์และสมาคมสัตววิทยาแห่งกรุงลอนดอน

บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์ถือเป็นประจักษ์พยานแท้จริงของยุคสมัยอย่างยากที่จะทดแทน โดยเฉพาะเมื่อบรรยายถึงสถานที่ ผู้คน และขนบธรรมเนียมประเพณีในอดีตเมื่อ ๑๕๐ ปีก่อน เหตุที่เขาเลือกบันทึกเล่าเรื่องการเดินทาง อันเป็นแนวการเขียนที่นิยมกันในสมัยนั้น แทนคำบรรยายเชิงวิชาการหรือรายงานการค้นคว้าเชิงชาติพันธุ์วิทยา น่าจะเป็นเพราะวิธีนี้ดึงดูดความสนใจของคนร่วมสมัยได้ดีกว่า ด้วยเรื่องเล่าเปี่ยมสีสันสอดแทรกเหตุการณ์ความยากลำบากครั้งแล้วครั้งเล่าที่ต้องเผชิญจากการเดินทางในถิ่นแดนนั้น ทั้งนี้ ที่เราสมควรจดจำรำลึกไว้ก็คือ ความชื่นชมอย่างจริงใจและความรู้สึกตรึงตาตรึงใจที่เขาแสดงไว้ต่อโลกและผู้คนที่เขาค้นพบ

บันทึกเรื่องนี้ตีพิมพ์เป็นหนังสือเผยแพร่ครั้งแรกย้อนไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ ฉบับแปลภาษาไทยจึงเป็นที่ตั้งตารอคอยมานานแสนนาน ผมจึงใคร่ขอขอบคุณสำนักพิมพ์มติชนที่คำนึงถึงเรื่องนี้

นายตีแยรี วิโต
เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทย

คำนำเสนอ

ชื่อของอ็องรี มูโอต์ (Henri Mouhot) เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ชาวตะวันตกในฐานะผู้ค้นพบปราสาทนครวัดรอยอารยธรรมที่สาบสูญ แต่ความโด่งดังของมูโอต์ในเรื่องนี้กลับกลบเรื่องราวอันน่าสนใจของบันทึกการเดินทางที่มีชื่อในภาษาฝรั่งเศสว่า *Voyages dans les royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos* หรือในภาษาอังกฤษว่า *Travel in Siam, Cambodia and Laos* ไปอย่างน่าเสียดาย เพราะบันทึกของมูโอต์ได้ฉายภาพของบ้านเมืองในประเทศสยาม กัมพูชา และลาวเมื่อร้อยกว่าปีก่อน ทำให้เราเห็นเส้นทางการค้าโบราณ ทรัพยากรและสินค้าสำคัญของเมืองต่างๆ เรื่องราวของกลุ่มชนเชื้อชาติต่างๆ และที่สำคัญคือความคิดของชาวยุโรปในยุคแรกเริ่มของการล่าอาณานิคม คำนำเสนอนี้จะพยายามชี้ประเด็นอันน่าสนใจของหนังสือแปลเล่มนี้ตามที่กล่าวมา

ต้องกล่าวตรงนี้ด้วยว่า เป็นเรื่องหนักใจพอควรของผู้เขียนในการเขียนคำนำเสนอหนังสือแปลฉบับนี้ของอ็องรี มูโอต์ เพราะมีนักวิชาการหลายท่านได้พูดและเขียนไว้แล้วอย่างดีเยี่ยม เช่น ปฐมฤกษ์ เกตุทัต และฆรณี แสงรุจิ ได้เคยเป็นวิทยากรในงานเสวนาเรื่อง “แกะรอยมูโอต์” เมื่อปี ๒๕๔๘ จัดโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) หรือล่าสุดในบทความเรื่อง อ็องรี มูโอต์ (Henri Mouhot) ผู้เปิดดินแดนอินโดจีนสู่สังคมโลก ในนิตยสาร*ทางอีศาน* ตีพิมพ์เมื่อเดือนมีนาคม ๒๕๕๖ แต่สาเหตุที่ได้รับเกียรติเป็นผู้เขียนคำนำเสนอนี้อาจเป็นเพราะในช่วงสองปีที่ผ่านมา ผู้เขียนได้ไปร่วมขุดค้นทางโบราณคดีที่ปราสาทตาพรหมและปราสาทนครวัดในประเทศกัมพูชากับนักโบราณคดีของกัมพูชาและนานาชาติ จึงพอจะเล่าแง่มุมต่างๆ ได้พอสมควร

ชาวตะวันตกผู้ค้นพบนครวัด

ปัจจุบันมีการวิพากษ์กันโดยทั่วไปว่า ความคิดที่มองว่ามูโอต์เป็นผู้ค้นพบปราสาทนครวัดนั้นเป็นมายาคติ ถึงกับมีคำพูดว่า “หยุดพูดเสียทีเถอะว่าฝรั่งเศสเป็นผู้ค้นพบปราสาทนครวัด” เพราะเมืองพระนครและปราสาทนครวัดไม่เคยสาบสูญไปโดยสิ้นเชิง และยังคงเป็นที่รู้จักของชาวเขมรเสมอมาในฐานะศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์เพื่อการจาริกแสวงบุญ อีกทั้งก่อนหน้าการค้นพบนครวัดของมูโอต์นั้นก็มีชาวตะวันตกคนอื่นเคยเดินทางมาแล้วด้วย

ความจริงแล้วชาวตะวันตกผู้ค้นพบนครวัดคนแรกมีชื่อว่า อันโตนิอู ดา มักดาเลนา (Antonio da Magdalena) เป็นบาทหลวงชาวโปรตุเกส เดินทางมายังปราสาทนครวัดเมื่อ ค.ศ. ๑๕๘๖ และ ๑๕๘๙ และได้บันทึกความใหญ่โตของปราสาทแห่งนี้เอาไว้ ต่อมาจึงส่งมอบบันทึกของเขาให้นักประวัติศาสตร์ชาวโปรตุเกสชื่อจีโอกู ดี โกวตู (Diogo de Couto) ซึ่งเขียนไว้ว่ายากนักที่จะพรรณนาปราสาทนครวัดด้วยปลายปากกาของเขา

ในปี ค.ศ. ๑๖๐๙ บาร์โตโลเม เด อาร์เซ็นโซลา (Bartolome de Argensola) ชาวสเปน เป็นอีกผู้หนึ่งที่บันทึกสภาพของเมืองพระนครไว้อย่างละเอียด ไม่ว่าจะเป็นปราสาท ถนน กำแพงเมือง และบาราย ซึ่งในเวลานั้นรกร้างเกือบไร้ผู้คน เขาบอกว่าเมืองพระนครนั้นไม่เคยลืมเลือนไปจากความทรงจำของคนพื้นเมืองเลย และเขาได้เปรียบเปรยว่าเมืองนี้ช่างยิ่งใหญ่นัก ไม่ต่างจากแอตแลนติสในงานเขียนของเพลโตแม้แต่น้อย

หลังจากนั้นไม่นานมีชาวฝรั่งเศสรุ่นแรกมาเยี่ยมชมเมืองพระนคร ในปี ค.ศ. ๑๖๖๘ หลวงพ่อเชอเวรย (Chevreuil) ชาวฝรั่งเศสบันทึกไว้ว่านครวัดเป็นสถานที่ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของอาณาจักรต่างๆ ในแถบนี้มาช้านาน ให้หลังเกือบสองร้อยปีในปี ค.ศ. ๑๘๕๗ หลวงพ่อชาร์ลส์ เอมิล บุยเยอโวซ์ (Charles Emile Bouillevaux) ชาว

ฝรั่งเศส ที่ประจำอยู่ที่เมืองพระตะบองได้ตีพิมพ์เผยแพร่การเยี่ยมชมเมืองพระนครในหนังสือของท่านชื่อว่า *การเดินทางในอินโดจีนระหว่างปี ๑๘๔๘-๑๘๕๖* หรือก็คือ ๔ ปีก่อนที่มูโอต์จะค้นพบนครวัดเสียอีก

ชาวตะวันออกผู้ค้นพบนครวัด

ส่วนเอกสารข้างตะวันออกเองนั้น บันทึกที่สำคัญที่สุดมีชื่อว่า *บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเจนละ* เขียนโดยโจวต้ากวน ราชทูตชาวจีนที่เดินทางเข้ามายังเมืองพระนครเมื่อ ค.ศ. ๑๒๙๐ ในสมัยพระเจ้าอินทรวรมันที่ ๓ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เมืองพระนครยังมีชีวิตและคับคั่งไปด้วยผู้คน

แอชลีย์ ทอมป์สัน (Ashley Thompson) และอาลิซัน คาร์เตอร์ (Alison Carter) ได้รวบรวมข้อมูลชาวตะวันออกที่ค้นพบนครวัด ซึ่งทำให้เห็นว่าชาวตะวันตกไม่ใช่ผู้ค้นพบเสมอไป

ชาวกัมพูชามีตำนานเล่าว่า นครวัดถูกค้นพบอีกครั้งเมื่อกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ โดยกษัตริย์กัมพูชาที่ทรงมาจับช้างป่า แต่ก็เป็นแค่ตำนานที่ยังขาดความน่าเชื่อถือ ในขณะที่ข้อมูลที่ชัดเจนปรากฏว่าในสมัยนักองค์จันที่ ๑ พระองค์ได้เสด็จมาที่ปราสาทนครวัดเมื่อ ค.ศ. ๑๕๖๔ และสั่งให้ดำเนินการสลักภาพนูนต่ำที่ระเบียงคดทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือที่ยังสร้างไม่แล้วเสร็จในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ผู้สร้างปราสาทนครวัด ที่น่าตื่นเต้นอีกอย่างคือนักองค์จันองค์นี้เองอาจเป็นผู้ที่สั่งให้วาดภาพจิตรกรรมสีแดงที่เพิ่งค้นพบไม่กี่ปีมานี้ที่ระเบียงของโคปุระ (ประตู) ด้านทิศตะวันตกของปราสาทนครวัดด้วย

นอกจากนี้ ถ้าหากท่านไปที่กึ่งกลางระเบียงคดทางด้านทิศตะวันออกของปราสาทนครวัด จะพบกับเจดีย์ทรงระฆังองค์หนึ่ง เจดีย์องค์นี้สร้างโดยเจย์นน (Jey Non) ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่เมืองเสียมเรียบ ตรงกับสมัยนักองค์จันที่ ๑ ทั้งนี้เพื่ออุทิศแด่ภรรยาและลูกชายของเขาที่เสียชีวิตไปอย่างน่าเศร้า ซึ่งเขาได้ทำจารึกบอกเล่าเรื่องดังกล่าวไว้

ที่ระเบียงคดตรงตำแหน่งของเจดีย์พอดี ปัจจุบันลูกหลานของคนในตระกูลนี้ยังคงมาประกอบพิธีอุทิศส่วนกุศลให้กับบรรพบุรุษที่เจดีย์องค์นี้ปีละครั้ง

เอกสารในโลกตะวันออกที่ทำให้ชาวตะวันตกต้องฉุกคิดกันมากขึ้นอีกก็คือ การค้นพบภาพวาดแผนผังปราสาทนครวัดที่เก่าที่สุด เชื่อว่าวาดโดยเคนเรียว ชิมาโน (Kenryo Shimano) ชาวญี่ปุ่นผู้เดินทางมายังนครวัดเมื่อปี ค.ศ. ๑๖๓๒ โดยแผนที่ต้นฉบับของเขาหายไปแล้ว แต่ฉบับที่เหลือรอดในปัจจุบันนั้นถูกคัดลอกไว้เมื่อ ค.ศ. ๑๗๑๕ ปีที่เคนเรียวทำแผนที่นี้ขึ้นมา ถ้าเทียบกับทางไทยก็คือตรงกับสมัยพระเจ้าปราสาททองซึ่งเป็นยุคเฟื่องฟูของการทำแผนที่สมัยใหม่

ต่อมาสมัยที่มีการเข้ามาใช้ปราสาทนครวัดอีกครั้งอยู่ในสมัยของนักองค์ด้วง (ค.ศ. ๑๘๔๑-๑๘๕๙) อันเป็นช่วงที่ฝรั่งเศสเริ่มเข้าไปล่าอาณานิคมในเวียดนาม และกัมพูชายังคงสถานะประเทศราชของสยามที่กรุงเทพฯ นักองค์ด้วงนั้นได้รับการชุบเลี้ยงในราชสำนักกรุงเทพฯ อยู่นานถึง ๒๗ ปี จึงเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของโลก อำนาจของตะวันตก และระบบเศรษฐกิจใหม่ของโลก ด้วยวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง นักองค์ด้วงได้นำภาพปราสาทนครวัดมาพิมพ์ไว้ที่ด้านหลังเหรียญกษาปณ์ ส่วนด้านหน้าเป็นรูปหงส์ ซึ่งเรื่องนี้ได้ปรากฏอยู่ในบันทึกของมูโอต์เช่นกัน เหรียญที่ว่านี้ผลิตครั้งแรกปี ค.ศ. ๑๘๔๗ เหรียญสองชุดแรกผลิตที่ประเทศอังกฤษ และต่อมาสั่งผลิตที่ประเทศฝรั่งเศส

การนำภาพของปราสาทนครวัดมาพิมพ์บนเหรียญนี้นับเป็นร่องรอยเริ่มต้นที่ปราสาทนครวัดจะเป็นสัญลักษณ์ของชาติในเวลาต่อมา ดังปรากฏอยู่บนธงชาติของประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน

ข้อมูลข้างต้นนี้ยังไม่นับรวมเอกสารฝ่ายไทยในสมัยอยุธยาอีกจำนวนหนึ่งที่กล่าวถึง ที่สำคัญเช่น ในสมัยเจ้าสามพระยาที่ยกกองทัพไปโจมตีเมืองพระนครและนำเทวรูปศักดิ์สิทธิ์มาไว้ยังอยุธยา หรือในสมัยพระเจ้าปราสาททองที่ทรงให้ช่างไปจำลองปราสาทนครวัดแล้วมา

สร้างเป็นปราสาทนครหลวงในกรุงศรีอยุธยา กระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ก็ยังได้โปรดให้มีการจำลองปราสาทนครวัดมาไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นว่าปราสาทนครวัดไม่เคยจางหายไปจากความทรงจำของชาวตะวันออก เพราะมีสถานะเป็นเมืองศูนย์กลางจักรวาลอันศักดิ์สิทธิ์ แต่ถึงอย่างนั้นก็ไม่ได้ทำให้บันทึกการเดินทางของมูโอต์ปราศจากคุณค่า เพราะบันทึกของเขาเป็นจุดตั้งต้นที่ทำให้โลกตะวันตกรู้จักนครวัด และยังมีคุณค่าด้วยเป็นงานเขียนประวัติศาสตร์อารยธรรมโลก (World civilization) รุ่นแรกในภูมิภาคนี้

เหตุใดมูโอต์จึงกลายเป็นผู้ค้นพบนครวัด

บันทึกการเดินทางของมูโอต์จบลงวันที่ ๕ กันยายน ค.ศ. ๑๘๖๑ โดยเขาจรดปากกาหน้าสุดท้ายเมื่อวันที่ ๒๙ ตุลาคมด้วยข้อความว่า “โอ้ พระผู้เป็นเจ้า ได้โปรดเมตตาข้าด้วย...!” ด้วยลายมืออันสั่นเทา จากพิษไข้ป่า ไม่นานนักเขาก็เสียชีวิตที่เมืองหลวงพระบาง เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน เวลา ๑ ทุ่ม ร่างของเขาได้รับการฝังตามธรรมเนียมของชาวยุโรปริมฝั่งแม่น้ำคาน โดยมีคนรับใช้ผู้ซื่อสัตย์ ๒ คนคือไพรและแดงเป็นผู้จัดการ อีกสามเดือนต่อมาไพรและแดงได้นำตัวอย่างพันธุ์พืชสัตว์และสมุดบันทึกของผู้เป็นนาย ส่งมอบแก่กงสุลอังกฤษเพื่อส่งต่อกลับไปยังภรรยาของเขา ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ

ถึงผู้ประพันธ์จะมรณกรรมไป แต่หนังสือของมูโอต์ได้ส่งอิทธิพลอย่างใหญ่หลวงต่อชาวตะวันตกให้สนใจอารยธรรมตะวันออกที่สาบสูญแห่งนี้

มีการวิเคราะห์กันมามากว่าทำไมบันทึกการเดินทางของมูโอต์จึงเป็นที่สนใจกันมากและทำให้สถานะของมูโอต์กลายเป็นผู้ค้นพบนครวัด กล่าวคือ บันทึกของมูโอต์นั้นโดดเด่นด้วยความสามารถในการ

พรรณนาให้เกิดความน่าสนใจต่อเรื่องราวที่เขาเล่าถึง เพราะมันเต็มไปด้วยสีสัน ความตื่นเต้น และความรู้สึก ดังเช่นบางท่อนกล่าวว่า “[นครวัด] เป็นผลงานสร้างสรรค์อันยิ่งใหญ่ เพียงได้เห็น ก็จะเกิดความรู้สึกชื่นชมอย่างลึกซึ้ง” เป็นต้น

อีกทั้งวิธีการบรรยายของเขายังช่วยทำให้ชาวตะวันตกเกิดจินตภาพที่ชัดเจนต่อปราสาทนครวัดโดยง่าย ด้วยวิธีการเปรียบเทียบกับอารยธรรมที่ชาวตะวันตกคุ้นเคยและกำลังคลั่งไคล้ศึกษาในเวลานั้น เช่น ข้อความที่ว่า “[นครวัด] ยิ่งใหญ่อลังการกว่างานสถาปัตยกรรมใดๆ ที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือของชาวกรีกและโรมัน...” และ “ใครเล่าจะสามารถระบุนามไมเคิล แองเจโลแห่งดินแดนตะวันออก ผู้สร้างสรรค์ผลงานที่ประสานทุกชิ้นส่วนได้ลงตัวเหมาะเจาะด้วยศิลปะอันน่าชื่นชมเป็นที่สุด...” หรือที่เมืองนครธม มูโอต์ก็อธิบายว่า “...บนยอดโบราณสถานเป็นรูปสลักเศียรหน้าคนแบบทางอียิปต์อยู่สี่หน้า”

การเปรียบเทียบว่านครวัดนครธมเหมือนกับสถาปัตยกรรมกรีกโรมันและอียิปต์นี้ช่างสอดคล้องกับแนวคิดวิวัฒนาการทางสังคมที่กำลังเติบโตในยุโรปที่ถือว่าอารยธรรมของโลกตะวันตกเป็นจุดสูงสุดเหนืออารยธรรมอื่นๆ ทำให้นครวัดเป็นภาพมายาคติของอารยธรรมโบราณอันยิ่งใหญ่มาจนทุกวันนี้

ความยิ่งใหญ่ของเมืองพระนครนี้ถึงกับทำให้เขาไม่เชื่อว่านครวัดนครธมเป็นร่องรอยของบรรพชนชาวเขมรในปัจจุบันซึ่งเขามองว่า “...น่าสลดสังเวชกับสภาวะป่าเถื่อนที่ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตบรรพชนรุ่นหลังของประชาชาติผู้ยิ่งใหญ่”

แต่สิ่งที่ส่งเสริมให้เขามีสถานะเป็นผู้ค้นพบนั้นเกิดจากในบันทึกของเขาเองมีการเขียนเน้นย้ำคำพูดหลายคำ เช่น “ค้นพบใหม่” “โบราณสถานหนึ่งเดียวของกลุ่มชนที่ได้สูญสิ้นไปจากโลกนี้” หรือ “อารยธรรมที่สูญหาย” คำพวกนี้ไม่เพียงชวนตื่นเต้นแต่ยังช่วยขับเน้นความสำคัญของคนขาวในฐานะผู้ชุบชีวิตอารยธรรมอันสาบสูญ

นอกจากนี้ อีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้บันทึกการเดินทางของมูโอต์เป็น

ที่กล่าวขวัญถึงกี่เป็นเพราะมันเป็นหนังสือเล่มแรกที่มีภาพวาดนครวัด ซึ่งประกอบด้วยภาพหลายรูปและหลายมุมมอง ซึ่งช่วยทำให้เกิดจินตภาพต่ออารยธรรมอันสูญหายกลายเป็นรูปธรรมขึ้นมาอย่างแท้จริง

สุดท้าย ถ้าพิจารณาในแง่ของความเป็นวรรณกรรมแล้ว ชีวิตการผจญภัย ความมุ่งมั่นต่อการศึกษาธรรมชาติ และความตายอันโดดเดี่ยวท่ามกลางบ้านป่าเมืองเถื่อนก็ช่างเหมาะกับสิ่งที่ฆรณีได้นิยามว่าเป็นนิยายโศกนาฏกรรมโรแมนติก (Romantic tragedy) ซึ่งช่วยดึงอารมณ์ของผู้อ่านให้ตราตรึงกับบันทึกของเขา และพร้อมที่จะดั้นด้นเดินทางไปยังหลุมฝังศพของเขาที่บ้านนาเพา ริมแม่น้ำคาน เมืองหลวงพระบางได้เป็นอย่างดี

ชีวิตของมูโอต์ และ “เรอเนซองส์แมน”

คงไม่ผิดนักที่จะเรียกอ็องรี มูโอต์ ว่าเป็น “เรอเนซองส์แมน” (Renaissance Man) คือผู้ที่มีความรู้และความสามารถรอบด้านทั้งการศึกษาธรรมชาติ ประวัติศาสตร์ ภาษาศาสตร์ และการวาดภาพ ซึ่งความสามารถในตัวคนคนเดียวกันนี้เองที่ช่วยทำให้บันทึกการเดินทางของเขากลายเป็นงานที่ทั่วโลกจดจำและเชื่อถือ

การสั่งสมความสามารถของมูโอต์นั้นดูได้จากประวัติของเขาในบทความของดอว์น รูนีย์ (Dawn F. Rooney) ซึ่งได้ทำการค้นคว้าประวัติของมูโอต์ไว้อย่างละเอียดเล่าว่า อเล็กซ็องดร์ อ็องรี มูโอต์ (Alexandre Henri Mouhot, 1826-1861) เป็นชาวฝรั่งเศสเกิดที่เมืองมงต์เบลิอารด์ (Montbéliard) ใกล้พรมแดนสวิตเซอร์แลนด์

หลังเรียนจบเมื่ออายุ ๑๙ ปี เขาได้เป็นอาจารย์สอนนิรุกติศาสตร์ที่วิทยาลัยการทหาร นครเซนต์ปีเตอร์สเบิร์ก ประเทศรัสเซีย โดยสอนภาษาฝรั่งเศสและกรีก เพียงชั่วเวลาไม่นานเขาก็สามารถเข้าใจภาษารัสเซียและโปแลนด์ ในช่วงเวลาว่างเขายังขวนขวายเรียนการถ่ายภาพ ซึ่งเขานิยมการถ่ายภาพทิวทัศน์ ภาพผู้คนที่แปลกๆ

และสถาปัตยกรรมเป็นอย่างยิ่ง จนกระทั่งในปี ค.ศ. ๑๘๕๔ ได้เกิดสงครามไครเมียขึ้น ทำให้มูโอต์ตัดสินใจเดินทางออกจากรัสเซียกลับไปยังบ้านเกิด

ช่วงที่กลับมาอยู่บ้านนี้เอง อ็องรี และชาร์ลส์ (Charles) ผู้เป็นน้องชายได้ออกเดินทางท่องเที่ยว ทั้งสองได้เที่ยวไปยังเยอรมนี เบลเยียม และทางเหนือของอิตาลี นี่เองที่ทำให้มูโอต์มีข้อมูลเปรียบเทียบอารยธรรมต่างๆ ได้ทั่วโลกในบันทึกการเดินทางที่ท่านกำลังถืออยู่

จากนั้นสองพี่น้องก็ย้ายไปอยู่อังกฤษที่ซึ่งมูโอต์ได้พบรักกับแอนเนตต์ (Annette) สาวชาวสก๊อตและแต่งงานกันในปี ค.ศ. ๑๘๕๖ ปีเดียวกันนั้นเอง มูโอต์ตัดสินใจเรียนต่อทางด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติในสาขาปักษาวิทยา (Ornithology) และการศึกษาเปลือกหอย (Conchology) ซึ่งกำลังเป็นสาขายอดนิยม

เขาฝันว่าจะได้ไปเก็บตัวอย่างในแดนไกล ทว่าแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้เขาอยากเดินทางไปไกลกว่าอินเดียนั้นเป็นผลมาจากการอ่านหนังสือของเซอร์จอห์น เบาริ่ง ที่ตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๘๕๗ แรกเริ่มเขาขอการสนับสนุนจากฝรั่งเศสแต่ได้รับการปฏิเสธ จึงได้ยื่นข้อเสนอไปยังราชสมาคมภูมิศาสตร์แห่งลอนดอนแทน ซึ่งถึงจะไม่ให้เงินแต่ก็ให้การสนับสนุนด้านต่างๆ แก่เขา

วันที่ ๒๗ เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๘ มูโอต์และเจ้าตินตินสุนัขของเขาได้ลงเรือจากลอนดอนมายังกรุงเทพฯ ซึ่งเขาไม่รู้เลยว่านครวัดและความตายกำลังรอเขาอยู่เบื้องหน้า

เส้นทางเที่ยวแรกและสุดท้ายของมูโอต์

มูโอต์ใช้เวลา ๔ เดือนเศษในเรือ เมื่อมาถึงกรุงเทพฯ เขาได้รีบไปพบกับบาทหลวงปาลเลอกัวซ์ (Pallegoix) ผู้เป็นประมุขมิสซังในสยามและลาว เพื่อขอคำปรึกษาเรื่องเส้นทางการสำรวจของเขา เพราะปาลเลอกัวซ์คือหนึ่งในนักเดินทางที่สำรวจสยามจนทั่ว จากนั้นเขาก็ได้

เข้าเฝ้ารัชกาลที่ ๔ เมื่อวันที่ ๑๘ ตุลาคม เพื่อขอพระบรมราชานุญาตสำรวจกัมพูชาและลาวซึ่งมีสถานะเป็นประเทศราช

ในที่นี้ขอสรุปเส้นทางการเดินทางของมูโอต์ ซึ่งมีทั้งหมด ๔ เที่ยวด้วยกันดังนี้

เที่ยวแรก ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปอยุธยา ผ่านหมู่บ้านอรัญญิก สระบุรี พระพุทธบาท เขาปถวี (พระพุทธฉาย) และกลับมากรุงเทพฯ ใช้เวลาเกือบสองเดือน เข้าใจว่าเป็นการสำรวจเบื้องต้นไปในตัวถึงความเป็นไปได้ในการเดินทางเข้าลาวในอนาคต

เที่ยวที่สอง จากกรุงเทพฯ ลัดเลาะไปตามชายฝั่งถึงจันทบูร (จันทบุรี) ผ่านเกาะต่างๆ เช่น เกาะช้าง เกาะกูด จากนั้นเขาได้ขึ้นฝั่งที่เมืองท่ากำปอต เดินต่อไปยังเมืองอุดงค์มีชัย เมืองหลวงของกัมพูชาในเวลานั้น แล้วไปยังเมืองพญาภฺา เมืองพนมเปญที่การค้าคึกคัก และไปถึงชายแดนด้านตะวันออกของกัมพูชาที่เมืองบริลุมโดยไปอยู่กับชนเผ่าเสตียงถึง ๓ เดือน จึงกลับมาที่เมืองพญาภฺา ไปโตนเลสาบ (ทะเลสาบเขมร) เมืองพระตะบอง เมื่อได้คนนำทางจึงได้บุกป่าฝ่าดงไปชมปราสาทนครวัด แล้วจึงกลับมาที่พระตะบอง ผ่านมงคลบุรี ศรีโสภณ กบินทร์บุรี แปดริ้ว แล้วจึงถึงกรุงเทพฯ ในที่สุด

ถือเป็นการเดินทางที่ยาวนานด้วยใช้เวลานานถึง ๑๕ เดือน แต่คุ้มค่า เพราะมูโอต์ได้พบกับไพรลูกน้องคนสนิทที่จันทบูร และยังสร้างชื่อเสียงให้เขาถูกจดจำไปทั่วโลกในฐานะผู้ค้นพบนครวัด รวมถึงทำให้นครวัดกลายเป็นเรื่องจริงที่ไม่ใช่ตำนานอีกต่อไป ถึงแม้ว่าชื่อเสียงนั้นจะมาหลังจากผู้ประพันธ์ถึงมรณกรรมไปแล้วอย่างน่าเสียดาย

เที่ยวที่สาม ทีแรกมูโอต์ตั้งใจจะเดินทางไปลาว แต่ทำไม่ได้เพราะเข้าฤดูฝนเสียก่อน ทำให้ต้องเปลี่ยนแผนไปยังเพชรบุรี และใช้เวลาอยู่นาน ๔ เดือน ซึ่งเขาทันได้เห็นการสร้างพระนครคีรี (เขาวัง)

เที่ยวที่สี่ เป็นการเดินทางครั้งสุดท้ายในชีวิตของเขา เส้นทางนี้เขาตั้งใจไปลาวโดยปลายทางอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง เขาเริ่มเดินทางไปยังลพบุรี ชมวังพระนารายณ์ อยุธยา สระบุรี เสาไห้ เขาคอก (ซึ่ง

เป็นที่ตั้งวังสีทาของพระปิ่นเกล้า) ดงพญาไฟ เขาค้อ บัวชุม เมืองชัยภูมิ กลับมาที่โคราชเพื่อขอใบเบิกทาง กลับไปที่ชัยภูมิ ไปภูเขียว เมืองเลย ปากลาย ท่าเดื่อ ในที่สุดเขาก็ถึงเมืองหลวงพระบาง และจบชีวิตที่นั่น

ปฐมฤกษ์ เกตุทัต ได้ตั้งข้อสังเกตว่าเส้นทางการเดินทางของมูโอต์นั้นคล้ายกับข้อมูลในหนังสือของปาลเลอกัวซ์อย่างมาก และส่งต่อความคิดให้มูโอต์ในการเดินทางไปหลวงพระบาง ซึ่งปาลเลอกัวซ์ทำไม่สำเร็จ เพราะสมัยนั้นผู้เดินทางไปหลวงพระบางมักไม่มีใครรอดชีวิตกลับมา

การค้าและการยึดครอง

ตลอดเส้นทางการเดินทางของมูโอต์ เขาไม่เพียงเก็บตัวอย่างพันธุ์สัตว์และสังเกตสังกาธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังบันทึกถึงสินค้าและทรัพยากรสำคัญของบ้านเมืองต่างๆ เอาไว้ด้วย ซึ่งยิ่งทำให้บันทึกของเขาสำคัญมากขึ้นต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ เพราะนับเป็นข้อมูลที่มีอยู่น้อยมากในช่วงเวลาดังกล่าว

ตัวอย่างเช่น เมื่อครั้งที่เขาเดินทางไปโคราช ได้บันทึกไว้ว่า “ในแต่ละวัน ขบวนของเราสวนทางกับกองคาราวาน มีวัวจำนวน ๘๐-๑๐๐ ตัว ขนหนังเลี่ยงผา หนังกวาง หนังเสือดาว ผ้าไหมดิบซึ่งมาจากลาวฝั่งตะวันตก ผ้านุ่งทำด้วยฝ้ายและไหม หางนกยูง งาช้าง เขี้ยวช้างและน้ำตาล” สินค้าพวกนี้เดินทางไปยังกรุงเทพฯ ทั้งสิ้น และเมื่อถึงเมืองโคราชเขายังบอกด้วยว่าการค้าในเมืองโคราชล้วนตกอยู่ในมือคนจีน

ตัวอย่างข้างต้นนี้ช่วยทำให้เราเข้าใจประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและเส้นทางการค้าโบราณ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของบ้านเมืองต่างๆ ในสยาม กัมพูชา และลาวเมื่อร้อยกว่าปีก่อนได้เป็นอย่างดี และทำให้เห็นความสัมพันธ์ของบ้านเมืองต่างๆ ผ่านมิติการค้าไม่ใช่แค่เรื่องสงครามระหว่างรัฐเพียงอย่างเดียว

อย่างไรก็ตาม เราควรตั้งคำถามต่อด้วยว่าในฐานะนักธรรมชาติ

วิทยาของมูโอต์นั้น ทำไมเขาจึงบันทึกเรื่องของการค้าไว้ด้วย เป้าหมายนั้นอาจจะเห็นได้จากข้อมูลบางตอนในบันทึกของเขา เช่น “ข้าพเจ้าหวนนึกขึ้นว่าดินแดนแถบนี้ [จันทบูร] ที่นับว่าสวยงามและอุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่งของประเทศ จะเจริญมั่งคั่งได้สักปานใดถ้าถูกปกครองอย่างมีสติปัญญารอบคอบ หรือหากแม้ว่ามีชาวยุโรปสักกลุ่มได้เข้ามาลงหลักปักฐานสร้างอาณานิคมที่ศิวิไลซ์”

เพราะฉะนั้นบันทึกการเดินทางของเขาคืองานชิ้นบุกเบิกที่กรุยทางให้ชาวตะวันตกรุ่นหลังใช้เป็นคู่มือรู้ตำแหน่งสินค้าและทรัพยากรสำคัญของภูมิภาคนี้ และใช้ประเมินความคุ้มค่าของฝรั่งเศสในการเข้ามาครอบครองเป็นอาณานิคม ปฐมฤกษ์กล่าวว่าอาจนับเป็นความโชคดีอย่างหนึ่งที่มูโอต์ไม่สามารถสำรวจดินแดนลาวและอีสานได้ทั้งหมด ทำให้มหาอำนาจอังกฤษกับฝรั่งเศสมีข้อมูลไม่มากพอ จนต้องตกลงให้สยามเป็นรัฐกันชนไปโดยปริยาย

ชาติพันธุ์วรรณารุ่นเก่า

ความช่างสังเกตและความรอบรู้ของมูโอต์ไม่ได้มีเฉพาะเรื่องของการเป็นนักธรรมชาติวิทยา นักธรณีวิทยา และนักวาดภาพเท่านั้น แต่เขายังเป็นผู้ที่สนใจใคร่รู้ศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่เรียกกันในภาษาปัจจุบันว่า วิชามานุษยวิทยา

ก่อนอื่นต้องเข้าใจว่าบรรยากาศทางวิชาการในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ นั้น ชาวตะวันตกต่างสนใจต่อทฤษฎีวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต อันเป็นผลมาจากการปฏิวัติวิทยาศาสตร์ ซึ่งทำให้เกิดการตั้งคำถามว่ามนุษย์และสัตว์นานาชนิดนั้นมีวิวัฒนาการมาอย่างไรทั้งในเชิงกายภาพและวัฒนธรรม และเป็นไปตามที่คัมภีร์ทางศาสนาได้อธิบายว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลกและสิ่งมีชีวิตหรือไม่ นี่คือแรงผลักดันหลักอันหนึ่งที่ทำให้ชาวตะวันตกมุมานะเดินทางมายังแดนไกลเพื่อค้นหาจิ๊กซอว์แห่งวิวัฒนาการ

นอกจากนี้ มูโอต์และคนผิวขาวคนอื่นๆ ที่เดินทางมายังดินแดนนอกยุโรปนั้นมาพร้อมกับความคิดที่มีโมเดลในหัวแบบคู่ตรงข้ามคือ คนผิวขาวคือพวกศิวิไลซ์มีอารยธรรม ส่วนชนพวกอื่นเป็นพวกป่าเถื่อนล้าหลัง ซึ่งก่อให้เกิดลำดับชั้นของวิวัฒนาการแบบสูง-ต่ำ ด้วยโมเดลแบบนี้ เครื่องมือที่ง่ายที่สุดก็คือการใช้วิธีการสังเกตการณ์เชิงประจักษ์จากแง่มุมต่างๆ นับตั้งแต่ลักษณะเด่นทางกายภาพ สีผิว นิสัยใจคอ วัฒนธรรม การนับถือศาสนา อาหารการกิน สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย และอาชีพอย่างละเอียดที่สุด เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการจัดจำแนกสิ่งต่างๆ เปรียบเทียบกับสิ่งที่คนผิวขาวเป็น

งานแบบนี้เรียกว่าเป็น “ชาติพันธุ์วรรณารุ่นเก่า” (Protoethnography) ซึ่งชนชั้นนำสยามสมัยรัชกาลที่ ๕ ก็ใช้เป็นเครื่องมือในการจัดจำแนกและควบคุมคนเช่นกัน

ดังนั้น เมื่อมูโอต์เขียนถึงชนกลุ่มต่างๆ จึงบรรยายไปตามที่กล่าวมาข้างต้น ตัวอย่างเช่น “ชาวสยามนั้นพอเห็นก็รู้ได้ง่ายว่าใช่ ด้วยกิริยาท่าทางเฉื่อยแฉะเกียจคร้าน และหน้าตาดูเชื่องซึม จมูกออกจะแบนแทบทุกคน โหนกแก้มสูง ดวงตาแลดูทื่อๆ หามีแวววฉลาดไม่...” ถึงอย่างนั้น “คุณสมบัติอันเลิศอย่างหนึ่งของชาวสยามคือ ความรักครอบครัว คนไทยเป็นคนดีมีน้ำใจ และถ้าวันหนึ่งข้างหน้า พวกเขาเกิดหูตาสว่าง ปัญญาเกิด และรู้จักความศิวิไลซ์จากที่ได้คบค้ากับพวกเรา ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าพวกเขาจะค้นพบความสามารถใดๆ ที่ยังหลับใหลอยู่ในตัวได้โดยแท้” ฟังดูน่าขุ่นเคืองและมีความหวังไปพร้อมกัน

ส่วนคนลาวและเขมรนั้น มูโอต์กล่าวว่า “คนลาวเป็นพวกเชื่อโชคลางพอๆ กับคนเขมร และอาจมีอาการมากกว่าชาวสยาม” และอธิบายด้วยว่า “ชาวลาวเป็นคนรักสงบ ไม่สู้คน อดทน ถ่อมตัว” แต่ “...ข้าพเจ้ากลับพบว่าพวกเขาเป็นนักสู้ที่ทรหด”

นอกจากเรื่องของชาวสยาม ลาว เขมรแล้ว มูโอต์ยังได้กล่าวถึงกลุ่มชนอีกหลายกลุ่ม เช่น ชาวจีน ชาวญวน ลาวพุงขาว ลาวพุงดำ ลาวโซ่ง ชาวเสตียง ชาวจราย ระแดะ เป็นต้น แน่นอนเรื่องราวของ

กลุ่มชนต่างๆ ที่เขาบันทึกอาจฟังแล้วรู้สึกในเชิงลบหรือเต็มไปด้วยอคติไปบ้างตามแบบการยึดชาวยุโรปเป็นศูนย์กลาง (Eurocentrism) แต่ก็เป็นเอกสารน้อยชิ้นที่ช่วยทำให้เห็นตัวตนของคนในภูมิภาคนี้เมื่อร้อยกว่าปีก่อนผ่านสายตาของคนนอกได้เป็นอย่างดี และเราก็อาจต้องย้อนกลับมามองตัวเองว่ายังเป็นเช่นนั้นอยู่หรือไม่

ความชิงชังต่อระบอบทาส

คุณค่าของบันทึกการเดินทางของมูโอต์นั้นกว้างไกลกว่านั้นหากเรารู้จักหยิบมันขึ้นมาเป็นประเด็นค้นคว้า หนึ่งในเรื่องที่สำคัญนั้นก็เช่นเรื่องระบอบทาส

ในบันทึกของมูโอต์ปรากฏเรื่องราวความรู้สึกชิงชังต่อต้านระบอบทาสของสยาม กัมพูชา และลาวเป็นอย่างยิ่ง ครั้งหนึ่งเขาบันทึกว่า “[ที่รัสเซีย]...ระบอบการใช้อำนาจบาตรใหญ่และระบอบทาส เชื่อไหมว่าที่เมืองสยาม ข้าพเจ้าได้พบได้เห็นเรื่องที่น่าเศร้าน่าเวทนาไม่แพ้กัน ที่นี่ผู้ด้อยกว่าจะต้องยอบกายเนื้อตัวสั่นเทาต่อผู้สูงกว่า คอยรับฟังคำสั่งในท่าคุกเข่าหรือไม่ก็หมอบกราบ”

ในโลกตะวันตกได้เริ่มมีการต่อต้านและมองว่าการค้าทาสเป็นสิ่งผิดกฎหมายอย่างจริงจังตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เห็นได้ชัดในอังกฤษที่ถึงกับมีการตั้งองค์กรต้านสิทธิมนุษยชนนานาชาติเพื่อการต่อต้านระบอบทาสตั้งแต่ ค.ศ. ๑๘๓๙

ภายใต้บรรยากาศเช่นนี้ที่ทำให้มูโอต์กล่าวถึงปัญหาเรื่องทาสอยู่หลายครั้ง และถือว่าระบอบทาสนี้เองเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งความเจริญของประเทศแถบนี้ ดังนั้นจึงควรต้อง “มีก็แต่การเข้ายึดครองจากยุโรป การเลิกทาส... ที่จะสามารถนำพารัฐแห่งนี้ให้กลับฟื้นตัวขึ้นใหม่ได้... อันเป็นที่ซึ่งฝรั่งเศสตั้งใจที่จะเข้าไปครอบครองและคงจะทำการสำเร็จเป็นแน่ รัฐนี้ [กัมพูชา] จะกลายเป็นอู่ข้าวอู่น้ำอันอุดมสมบูรณ์”

ข้อความข้างต้นที่มูโอต์เขียน ถ้ามองกันให้ลึกก็คือระบอบทาส

นั้นไม่ใช่เรื่องของมนุษยธรรมเพียงอย่างเดียว แต่การเลิกทาสเท่ากับทำให้คนสามารถเคลื่อนย้ายได้อย่างอิสระ ตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ซึ่งนี่ก็เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้กระบวนการเลิกทาสเกิดขึ้นในสยามสมัยรัชกาลที่ ๕ ในเวลาต่อมาเช่นกัน

มูโอต์เป็นสายลับหรือไม่

เดวิด แชนด์เลอร์ ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์กัมพูชาได้ตั้งข้อสังเกตว่า ความสนใจต่อกัมพูชาของฝรั่งเศสนั้นเกิดขึ้นจากบันทึกของมูโอต์อย่างเห็นได้ชัด ซึ่งสะท้อนว่าบันทึกการเดินทางของเขาเป็นมากกว่าบันทึกภาคสนามของนักธรรมชาติวิทยาธรรมดาคนหนึ่ง

ในช่วงระหว่างการเดินทาง มูโอต์รับรู้ต่อสถานการณ์ที่ฝรั่งเศสเข้าตีเมืองไซ่ง่อนเพื่อยึดครองอินโดจีนโดยตลอด และก่อนหน้าจะไปยังนครวัด เขาก็กลับเลือกไปอยู่ในเขตชายแดนด้านตะวันออกของกัมพูชาติดกับโคชินไชน่านานถึง ๓ เดือน ซึ่งดูออกจะแปลกไปเสียหน่อยกับทุนรอนที่เขามีอยู่อย่างจำกัด

ถึงอย่างนั้นเราก็ไม่อาจพูดว่าเขาเป็นสายลับได้อย่างเต็มปาก แต่ในบันทึกของเขาได้ทิ้งร่องรอยบางอย่างเอาไว้อย่างน่าสงสัย ความว่า “ใครจะรู้ หรือบางทีประเทศฝรั่งเศสอาจกำลังจับตามองอยู่และอาจผนวกดินแดนนี้ไว้ในอาณัติของตนเหมือนที่ได้ทำกับโคชินจีน” และที่สำคัญด้วยคือมูโอต์ได้ฝากจดหมายของตนเองมากับเจ้าจันทราช กษัตริย์แห่งหลวงพระบาง ที่จะเสด็จมายังกรุงเทพฯ โดยมูโอต์บันทึกไว้ว่า “นับว่าดีแล้วที่ไม่ทรงรู้ภาษาฝรั่งเศส เพราะหากการ ‘ล่วงละเมิด’ ระบบการสอดรู้สอดเห็นทางไปรษณีย์... ข้าพเจ้าคงเสี่ยงที่จะถูกจับตัวไปแขวนคอบนต้นไม้” แสดงว่าจดหมายที่ฝากส่งนี้ต้องมีเล่ห์มาพากลเป็นแน่

ทว่าเราก็ได้แต่เพียงสันนิษฐานเท่านั้น ใช้จินตนาการเชื่อมต่อและรับรู้เรื่องราวที่ฉาบอยู่บนหน้าฉากของการผจญภัยผ่านตัวหนังสือของผู้ประพันธ์ที่ลาลับไปได้เท่านั้น

จุดจบคือจุดเริ่มต้น

เพียงไม่กี่ปีหลังจากมูโอต์เสียชีวิต ใน ค.ศ. ๑๘๖๗ กระทรวงทหารเรือและอาณานิคมฝรั่งเศสร่วมกับกระทรวงต่างประเทศ ได้ส่งคณะสำรวจชุดใหญ่ทวนกระแสน้ำขึ้นไปตามแม่น้ำโขง เพราะเชื่อว่าแม่น้ำโขงจะนำไปสู่การเข้าถึงดินแดนจีนตอนใต้ที่เชื่อกันว่าเต็มไปด้วยผู้คนมหาศาลและมีทรัพยากรแร่ธาตุอุดมสมบูรณ์

หัวหน้าชุดสำรวจคือนายทหารเรือดูดาร์ต เดอ ลาเกร (Dudart de Lagrée) พร้อมกับชาวฝรั่งเศสอีก ๑๐ คนที่ล้วนเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านพฤกษศาสตร์ ธรณีวิทยา ช่างภาพ และยังมีศิลปินอีกคน โดยมีเป้าหมายเพื่อสำรวจแม่น้ำโขงตลอดเส้นทางอย่างละเอียด แต่หนึ่งในภารกิจสำคัญของคณะที่ได้รับมอบหมายเป็นพิเศษด้วยคือการค้นหาหลุมฝังศพของมูโอต์ให้พบ

ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๘๖๗ ได้มีการค้นพบหลุมฝังศพของมูโอต์ โดยร่างของเขาถูกฝังที่ริมฝั่งแม่น้ำคานใกล้ๆ หมู่บ้านนาเพา ห่างไปจากเมืองหลวงพระบาง ๓ กิโลเมตร ผู้บังคับการเดอ ลาเกร จึงได้รายงานไปยังฝรั่งเศสว่า “ที่นี่ เราพบความทรงจำที่มีต่อคุณมูโอต์ เพื่อนร่วมชาติของเราทั่วทุกหนทุกแห่ง ความเป็นคนตรงและเอื้ออารีโดยธรรมชาติทำให้เขาเป็นที่รักและเคารพยกย่องในหมู่คนพื้นเมือง...”

จากนั้นผู้บังคับการเดอ ลาเกร ร่วมกับเจ้าจันทราช ได้สร้างอนุสรณ์สถานเล็กๆ เหนือหลุมฝังศพของมูโอต์ เพื่อเป็นการคารวะและเตือนความทรงจำที่มีต่อตัวเขาในประเทศแห่งนี้

ไม่ว่าจะดีจะร้าย ความตายของมูโอต์คือจุดเริ่มต้นที่ทำให้นักบริหารอาณานิคมชาวฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาสำรวจแม่น้ำโขง กัมพูชา ภาคอีสานของสยาม ลาว และยูนนานอย่างจริงจัง ไม่ว่าจะเป็น ฟรองซิส การ์นิเยร์ (Francis Garnier) ซึ่งสำรวจในปี ค.ศ. ๑๘๖๗ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งคณะสำรวจของโอกุสต์ ปาวี (Auguste Pavie) ซึ่งสำรวจเป็นอาณาบริเวณกว้างระหว่างปี ค.ศ. ๑๘๗๙-๑๘๙๕ ครอบคลุม

พื้นที่กัมพูชา ภาคอีสาน ลาว ฮานอย หลวงพระบาง เป็นต้น จนทำให้มีข้อมูลมากพอในการขีดเส้นพรมแดนระหว่างสยามกับลาวและกัมพูชา และสามารถเกลี้ยกล่อมให้เจ้านโรดมเห็นประโยชน์ของการเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส และสยามก็ไม่เคยมีอำนาจเหนือกัมพูชาอีกเลย

ถือเป็นคำนำเสนอที่ค่อนข้างยาวทีเดียว แต่ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นความสำคัญและแง่มุมต่างๆ จากหนังสือ *บันทึกการเดินทางในสยาม กัมพูชา และลาว* ที่เป็นมากกว่าบันทึกการเดินทางธรรมดาเล่มหนึ่ง เติมทึกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรได้แปลเรียบเรียงจากฉบับภาษาอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๔ ในลักษณะของการเก็บความจำนวน ๒ เล่ม *(การเดินทางสู่อินโดจีน และชีวิตความเป็นอยู่และการเมืองการปกครองของชาวตะวันออกไกล ตอนประเทศสยาม เล่ม ๑-๒)* แตกต่างจากเล่มที่ท่านกำลังถืออยู่ในมือขณะนี้ซึ่งแปลจากต้นฉบับภาษาฝรั่งเศส *Voyages dans les royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos* เป็นครั้งแรกในไทย โดย ดร. กรรณิกา จรรย์แสง ผู้มีผลงานแปลเรื่อง*รุกสยามในพระนามของพระเจ้า (Pour la plus grande gloire de Dieu)* มาแล้ว ดังนั้น บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์ (Henri Mouhot) หรือที่บางทีชาวตะวันตกออกเสียงว่า “เฮนรี่ มูฮ็อท” นั้น ฉบับแปลที่ท่านถืออยู่ในมือเล่มนี้จึงเป็นฉบับที่ให้ข้อมูลต่างๆ ไว้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุด และบันทึกของมูโอต์ก็เป็นกุญแจดอกหนึ่งในการเข้าใจตัวตนของคนในภูมิภาคนี้เมื่อร้อยกว่าปีก่อนที่ควรอ่านอย่างยิ่ง

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๒๗ กรกฎาคม ๒๕๕๘

ปรารภจากผู้แปล

อ็องรี มูโอต์กับบันทึกการเดินทาง
สู่ราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และอินโดจีนตอนกลาง

วันที่ ๑๒ กันยายน ๑๘๕๘ (พ.ศ. ๒๔๐๑) อ็องรี มูโอต์ (Henri Mouhot) นักธรรมชาติวิทยาและนักเดินทางอิสระชาวฝรั่งเศส เดินทางมาถึงปากน้ำ ราชอาณาจักรสยาม หลังจากรอนแรมอยู่ในเรือโดยสารจากอังกฤษมาเป็นเวลา ๑๓๐ วันนับแต่วันที่ ๒๗ เมษายน ช่วงเวลา ๓ ปีเต็มต่อจากนั้นคือการออกสำรวจตามโครงการที่วางไว้ อ็องรี มูโอต์เสียชีวิตที่หมู่บ้านริมแม่น้ำคาน เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๑๘๖๑ เพราะพิษจากไข้ป่า ด้วยวัยเพียง ๓๖ ปี

นอกจากผลงานสำรวจทางธรรมชาติวิทยา อันได้แก่ตัวอย่างพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ที่รวบรวมส่งกลับไปยังราชสมาคมภูมิศาสตร์แห่งลอนดอนแล้ว อ็องรี มูโอต์ยังบันทึกประสบการณ์การเดินทาง สภาพบ้านเมือง วิถีชีวิต วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของผู้คนและชาติพันธุ์ต่างๆ ที่เขาพบเห็นและตั้งข้อสังเกตไว้ ข้อเขียนนี้นับเป็นใบเบิกทางให้ผู้อ่านชาวตะวันตกในยุคนั้นได้ทำความรู้จักกับดินแดนสยามและอินโดจีน ประการสำคัญคือเขาได้ชื่อว่าเป็นนักเดินทางผู้เปิดตัวนครวัด โบราณสถานอันเก่าแก่ล้ำค่าของราชอาณาจักรเขมรในอดีตต่อสาธารณชนในยุโรป เป็นที่มาให้รัฐบาลฝรั่งเศสจัดสรรงบประมาณสำหรับทำโครงการบูรณะฟื้นฟูในเวลาต่อมา

บันทึกการเดินทางสำรวจราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และอินโดจีนตอนกลางของมูโอต์ลงตีพิมพ์ครั้งแรกใน *Le Tour du Monde* วารสารเที่ยวรอบโลกของฝรั่งเศส ฉบับปี ๑๘๖๓ ภาค ๒ ในชื่อว่า

Voyage dans les royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos et autres parties centrales de l'Indochine ได้รับการตอบรับอย่างดีจากผู้อ่าน

วารสาร *Le Tour du Monde* เป็นวารสารราย ๖ เดือน ผู้ริเริ่มจัดทำคือ Édouard Thomas Charton ในปี ๑๘๕๗ ผลิตโดยสำนักพิมพ์ Hachette ทางสำนักพิมพ์จัดส่งให้ผู้อ่านวารสารที่สมัครสมาชิกเป็นตอนๆ แล้วนำมาเย็บรวมกันเป็นรูปเล่มวารสารราย ๖ เดือนสำหรับผู้อ่านโดยทั่วไป Charton เป็นนักหนังสือพิมพ์ผู้สืบทอดทัศนติและความคิดจากยุคแสงสว่างทางปัญญา จุดประสงค์ในการทำวารสารก็เพื่อนำผู้อ่านฝรั่งเศสไปรู้จักดินแดนใหม่ๆ ในส่วนต่างๆ ของโลกผ่านบันทึกงานเขียนของนักสำรวจคนสำคัญๆ ในยุคนั้น โดยมีภาพวาดลายเส้นฝีมือศิลปินชื่อดังของยุคเป็นภาพประกอบ สะท้อนอุดมคติและมุมมองของผู้จัดทำที่เห็นว่าภาพเป็นสื่อหลักเชื่อมโยงเข้าสู่เนื้อหาได้ดีที่สุด วารสารเปิดไปสู่โลกกว้างทั้งส่วนเนื้อหาและรูปภาพฉบับนี้เป็นที่ชื่นชอบของนักอ่านในยุโรป เป็นแรงบันดาลใจและที่มาทางจินตนาการของนักเขียนหลายต่อหลายคน เช่น จูลส์ แวร์น ผู้เขียนเรื่อง *"แปดสิบวันรอบโลก"* เป็นต้น

Ferdinand de Lanoye บรรณาธิการผู้เขียนคำนำฉบับภาษาฝรั่งเศสที่ลงในวารสารเป็นครั้งแรก เขียนไว้ในคำนำหนังสือซึ่งตีพิมพ์ปี ๑๘๖๔ ว่า มุมมองของบรรณาธิการฉบับภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศสแตกต่างกัน

> *"สำหรับสมาชิกของสมาคมปราชญ์ผู้รู้ที่เป็นผู้สนับสนุนการทำงานของนักเดินทาง(มูโอต์)เพื่อประโยชน์ทางวิชาการด้านวิทยาศาสตร์โดยเฉพาะ การทำงานกับต้นฉบับย่อมเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้นอกจากการจัดระบบข้อมูล*
>
> *ส่วนหน้าที่ของเราคือทำให้ประเทศฝรั่งเศสเป็นที่รู้จักด้วยการเผยแพร่การลงแรงทำงาน ชีวิตทางปัญญาและจิตใจของปัจเจกเพื่อนร่วมชาติผู้หนึ่ง เขาผู้ซึ่งเข้าไปในดินแดนบูรพาอย่างผู้บุกเบิกนำอารยธรรมและธงชาติของเราให้*

เป็นที่ประจักษ์ คิดว่างานของเราคือการร้อยเรียงเรื่องราว จากเรื่องที่เขาบันทึกไว้เป็นประการสำคัญ”

บรรณาธิการฉบับภาษาฝรั่งเศสใช้วิธีประมวลเนื้อหาในบันทึกประจำวัน ทัศนคติ ข้อสังเกตต่อสิ่งที่พบเห็น และเรื่องราวในจดหมายที่มูโอต์เขียนถึงผู้คนมาเรียงร้อยไว้ด้วยกัน ทำให้เนื้อหากระชับโดยผสมผสานความจากบันทึกและจดหมาย รวบรวมตัดต่อข้อสังเกตและข้อคิดเห็นที่ซ้ำซ้อน ออกมาเป็นต้นฉบับภาษาฝรั่งเศสยาว ๑๓๔ หน้าขนาดรูปเล่มวารสารสมัยเก่า มีทั้งหมด ๒๔ บท เรียงตามลำดับเวลาและเรื่องราวที่พบเห็น บรรยายการเดินทางและประสบการณ์ในสยาม ๑๖ บท กินพื้นที่สองในสามของเรื่อง กัมพูชา ๑๐ บท และในลาว ๒ บท ส่วนเนื้อหาฉบับภาษาอังกฤษแบ่งเป็น ๒ เล่ม พร้อมภาคผนวกบันทึกข้อมูลตัวอย่างพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ สภาพภูมิศาสตร์และอากาศ เรื่องเล่าพื้นบ้าน คำศัพท์ภาษาเขมร จดหมายรายงานสมาชิกราชสมาคมภูมิศาสตร์ และจดหมายติดต่อกับครอบครัวน้องชาย ภรรยา และสมาชิกคนอื่นๆ ตลอดจนจดหมายจากบาทหลวงมิสซังและบุคลากรที่ประจำการ ณ บางกอก ผู้คอยดูแลให้ความช่วยเหลือ ปิดท้ายด้วยจดหมายและคำกล่าวของสมาชิกราชสมาคมภูมิศาสตร์แห่งลอนดอนที่แสดงความเสียใจต่อการเสียชีวิตของนักเดินทาง

เมื่อได้พบเห็นและสัมผัสบ้านเมือง ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนระหว่างการเดินทางสำรวจ นอกจากเขียนถ่ายทอดเป็นตัวหนังสือแล้ว อ็องรี มูโอต์ยังได้สเก็ตช์ภาพธรรมชาติ ภูมิประเทศ ซากปรักหักพังของโบราณสถาน วัด วัง บ้านเรือน ผู้คน และเหตุการณ์สำคัญไว้ด้วย โดยทางสำนักพิมพ์ให้ช่างเขียนที่ฝรั่งเศสแต่งเติมภาพวาดลายเส้นให้สมบูรณ์จากภาพสเก็ตช์ต้นฉบับของมูโอต์และภาพถ่าย แล้วนำมาสอดแทรกเป็นภาพประกอบที่ทรงคุณค่าทางศิลปะ ทั้งยังนำเสนอเรื่องราวได้อย่างมีชีวิตจิตใจ จึงกล่าวได้ว่าทั้งเนื้อหาและภาพวาดลายเส้นในบันทึกฉบับภาษาฝรั่งเศสสอดคล้องลงตัวกับวารสารแนวเปิดโลกใหม่ของ Charton

ทัศนคติและชีวิตของนักสำรวจ

บันทึกการเดินทางของอี่องรี มูโอต์ทำให้เข้าใจบริบทและปัญหาของนักสำรวจในยุคนั้น คนเดินทางต้องอาศัยแรงสนับสนุนและความช่วยเหลือจากบุคคลหลายกลุ่มหลายจำพวกเพื่อดำเนินโครงการให้ลุล่วง แรกสุดคือชาวยุโรปที่บางกอก ทั้งนักการทูตอังกฤษ ฝรั่งเศส บาทหลวงโปรเตสแตนต์ชาวอเมริกัน ตัวแทนบริษัทการค้าฯ ถัดมาคือความช่วยเหลือจากมงแซนเญอร์ปาลเลอกัวซ์ และบาทหลวงมิสชังชาวฝรั่งเศส ผู้ปฏิบัติภารกิจเผยแผ่ศาสนาในเขตทุรกันดาร ซึ่งเอื้อเฟื้อให้ที่พัก จัดหาเสบียง ยานพาหนะ ผู้นำทางตลอดจนเป็นกำลังใจให้ และต่อมาคือฝ่ายขุนนางข้าราชการตามหัวเมือง บางคนก็สนองนโยบายด้วยการปฏิบัติตามสารสั่งของเจ้านาย ขณะที่บางคนก็ให้ความช่วยเหลืออย่างเต็มใจด้วยตัวเอง ทั้งจัดหาพาหนะ ช้างบ้าง เกวียนบ้างในการเดินทางนอกจากนี้ยังมีกลุ่มชาวจีนที่คอยแนะนำดูแลในบางเส้นทาง

แต่ทั้งหมดนี้ คงไม่อาจบันดาลผลงานที่เราผู้อ่านได้สัมผัส ถ้าปราศจากจิตใจที่มั่นคงและมุ่งมั่นของนักเดินทางผู้โดดเดี่ยวจากอีกซีกโลก ผู้เดินทางรอนแรมมาไกลนับเป็นพันๆ กิโลเมตร การได้ออกจากบ้านข้ามน้ำข้ามทะเลไปยังอินโดจีน “terra incognita” หรือดินแดนที่ไม่มีใครรู้จัก ย่อมเป็นการเปิดโลกกว้างสู่ประสบการณ์ใหม่แปลกหูแปลกตา (exotisme) ดังบันทึกบรรยายความรู้สึกนึกคิดเมื่อแรกเห็นชีวิตกับสายน้ำ บางกอกและท้องถิ่นรอบๆ ป่าดงพญาไฟ สองฟากฝั่งโขง แนวเขตเขาในเมืองลาว ความยิ่งใหญ่ของปราสาทนครวัด เมืองพระนครและอารยธรรมในอดีต ตลอดจนประสบการณ์จากการไปพักอาศัยกับชาวจีนที่จันทบูร ชาวป่าเสตียง และชาวลาวในเขตขุนเขา ได้สัมผัสสัมพันธ์กับคนพื้นถิ่นที่ใช้ชีวิตแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับวิถีชีวิตทางยุโรป

หากเราคนอ่านยุคนี้ลองหลับตานึกภาพนักเดินทางรอนแรมทาง

เรือ นั่งเกวียนเทียมวัวและกระบือ ขี่ช้าง เดินเท้า ฝ่าความยากลำบาก ไปยังสถานที่ที่ชาวยุโรปน้อยคนนักเคยเข้าไปถึง ใช้เวลาแรมเดือนแรม ปีอยู่กับคนพื้นถิ่นแปลกหน้า ท่ามกลางอากาศร้อนระอุ แดดแผดเผา พายุฝน คลื่นลมในอ่าวไทย โรคภัยไข้เจ็บเขตร้อน ฝูงยุงและปลิงดูดเลือด อาหารการกินไม่อุดมสมบูรณ์ ฯลฯ ย่อมต่างจากนักท่องเที่ยวที่มีทุกอย่างพร้อมในปัจจุบัน คนยุคนี้เดินทางข้ามทวีปกันเป็นว่าเล่น บินตรงจากลอนดอนมากรุงเทพฯ ลัดฟ้าเพียงข้ามคืนเดียวใช้เวลาราว ๑๒ ชั่วโมง เมื่อเปรียบกับการเดินทางโดยเรือนานกว่า ๔ เดือนของนักสำรวจ เราใช้เวลานั่งรถไม่เกิน ๒ ชั่วโมงไปพระพุทธบาท สระบุรี ขณะที่มูโอต์ใช้เวลา ๑ สัปดาห์นั่งเรือจากอรัญญิกเลาะเข้าแม่น้ำป่าสัก กว่าจะล่องไปถึง หรือแม้แต่ปลายทางหลวงพระบางที่ทุกวันนี้เดินทางถึงได้ใน ๒ ชั่วโมงโดยเครื่องบิน ขณะที่มูโอต์ใช้เวลาแรมเดือน ฝ่าดงพญาไฟ ข้ามขุนเขา และต้องสละแม้กระทั่งชีวิตด้วยพิษไข้ป่า และความอ่อนล้าจากเส้นทางที่ทุรกันดารหลังจากเดินทางไปถึง

นักเดินทางสมัยใหม่อย่างเราท่านจะเข้าใจความรู้สึกและเข้าถึงมุมมองของนักธรรมชาติวิทยาที่แท้ผู้นี้ได้ปานใด

> *"... เมื่อ(ข้าพเจ้า)ต้องเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในป่าลึก บ่อยครั้งเนื้อตัวเปียกปอนหนาวสะท้านจนถึงกระดูกโดยไม่ได้เปลี่ยนเสื้อผ้า ตั้งแคมป์พักแรมโดยอาศัยก่อกองไฟใต้ต้นไม้ในยามค่ำคืน แต่ก็ยังไม่เคยต้องทนทุกข์เป็นไข้กับเขาสักที แถมยังคงความเยือกเย็นและความร่าเริงประจำตัวไว้ได้ โดยเฉพาะความรู้สึกเป็นสุขยามค้นพบอะไรบางอย่าง ไม่ว่าจะเป็นเปลือกหอยที่ไม่เคยมีใครตั้งชื่อ หรือแมลงชนิดใหม่ ล้วนแต่ทำให้ปลื้มใจเป็นล้นพ้น ไม่เคยเลยที่จะรู้สึกปีติเหมือนเมื่อได้อยู่กับความโดดเดี่ยวอย่างลึกซึ้ง ห่างไกลจากเรื่องราวต่างๆ และเสียงอึกทึกของเมือง ได้ใช้ชีวิตอย่างอิสระท่ามกลางธรรมชาติที่งดงาม ทรงพลัง และยิ่งใหญ่ ณ ที่*

นั้นเอง ที่ข้าพเจ้าได้เข้าถึงความปีติเบิกบานอันบริสุทธิ์และอ่อนโยนที่สุดในชีวิต...”

และจะมีโอกาสได้สัมผัสความรู้สึกของการอยู่กับธรรมชาติอย่างแท้จริงดังข้อความจากบันทึกนี้หรือไม่...

“ยามเที่ยงคืนที่ผืนป่าหยุดพัก ท่ามกลางความสงัดเงียบแห่งธรรมชาติหน้าร้อนอันทรงพลัง มีความใหญ่ยิ่งอันมิอาจพรรณนาประทับรับสู่ตัวข้าพเจ้าอย่างลึกซึ้ง ผืนฟ้าสงบสงัด อากาศเย็นฉ่ำ แสงจันทร์นวลทอลอดหว่างกิ่งก้านและใบพฤกษา ส่องสว่างแต้มผืนดินตรงนั้นตรงนี้ ราวกับโคมไฟกระดาษแสงวิบวับยามต้องลม แม้ลมที่พัดไหวก็มิอาจทำให้ไม้ยืนต้นส่งเสียง ไม่มีอันใดอาจกล้ำกรายความเงียบสงัดนี้ เว้นแต่ใบไม้แห้งที่ร่วงหล่นจากกิ่งสู่กิ่งเพียงบางเบา กระซิบของน้ำในลำธารที่ไหลผ่านผืนกรวดหินใต้ฝ่าเท้าของข้าพเจ้า และเสียงกบเขียดตัวเล็กตัวน้อยร้องขานกันอยู่แต่ไกลๆ...ประเดี๋ยวก็มีนกกลางคืนตัวน้อยๆ พร้อมฝูงค้างคาวขยับปีกบินเข้ามาใกล้ๆ จ้องมองเปลวไฟจากแสงคบไต้ที่ผูกติดอยู่กับกิ่งไม้ต้นที่ข้าพเจ้าผิงหนังเสือไว้...”

ขณะออกสำรวจแถบชนบทและป่าเขาห่างไกล นักเดินทางได้เห็นข้อแตกต่างระหว่างธรรมชาติในยุโรปและเขตร้อน และได้อยู่กับตัวเองเต็มที่ ทำให้มีเวลาไตร่ตรองครุ่นคิด

“ธรรมชาติที่นี่ช่างแตกต่างจากที่ยุโรปเสียนี่กระไร ตะวันในบ้านเราแลดูซีดไปถนัดใจ ทั้งฟ้าก็มืดสลัว เย็นยะเยือก เมื่อเทียบกับซีกโลกอันเจิดจ้าและท้องฟ้ากระจ่างใส ยามเช้าที่นี่ช่างสดชื่นนัก ถ้าเราตื่นก่อนพระอาทิตย์จะสาดส่อง พอตกค่ำยิ่งสุขใจขึ้นไปอีก ยามได้เงี่ยหูฟังเสียงแมลงกรีดปีกเสียงแหลมดังบาดหูก้องระงมจากทั่วอาณา

บริเวณของผืนดิน ราวกับกองทัพช่างทองและช่างตีทอง กำลังลงมือทำงาน ความสงัดเงียบและการสงบพักหามีไม่ เราจะได้ยินสรรพเสียง เห็นทุกชีวิตเคลื่อนไหวท่ามกลางธรรมชาติ...”

การได้พบเห็น “ดินแดนอื่น” และ “ความเป็นอื่น” จึงเป็นการเดินทางทางจิตวิญญาณ คือการเดินทางสู่ภายในเพื่อค้นพบรู้จักตัวเองด้วยเช่นกัน Christopher Pym บรรณาธิการหนังสือ *Henri Mouhot's Diary* เขียนไว้ในคำนำปี ๑๙๖๔ วาระครบรอบร้อยปีของการตีพิมพ์ฉบับภาษาอังกฤษว่า *“...อ็องรี มูโอต์ได้ค้นพบความปรารถนาของเขา (คือเสียงเรียกจากพระเป็นเจ้า) ในป่าเขาแห่งอินโดจีน วิธีที่เขาบรรยายการเดินทางครั้งต่างๆ ได้เผยให้เห็นตัวตนของผู้ที่ค้นพบความสงบในตนเอง...”*

คุณค่าของเอกสาร

กล่าวได้ว่าโครงการสำรวจดินแดนในคาบสมุทรอินโดจีนของมูโอต์สืบทอดแนวคิด “สารานุกรม” ของศาสตร์ด้านประวัติศาสตร์ธรรมชาติ (histoire naturelle) ในศตวรรษก่อน โดยมีจุดประสงค์จะจัดทำบาญชี (inventaire) ดินแดนที่สำรวจ ในตัวคนคนเดียว นักสำรวจทางธรรมชาติวิทยาจึงเป็นทั้งนักพฤกษศาสตร์ นักสัตวศาสตร์ นักอุทกวิทยา นักทำแผนที่ นักธรณีวิทยา นักชาติพันธุ์วิทยาหรือนักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม และนักโบราณคดีดังที่เราเรียกชื่อกันในปัจจุบัน

ผู้อ่านจากทั้งสองทวีป ทั้งในอดีตจนถึงปัจจุบันจึงสามารถอ่านบันทึกการเดินทางสำรวจของอ็องรี มูโอต์ได้ในหลายมิติ

บันทึกการเดินทางฉบับนี้นับเป็นเอกสารชั้นต้นที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพของรัฐสยาม กัมพูชา และลาวในช่วงกึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ (ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕) อันเป็นช่วงเวลาแห่งความขัดแย้งและเปลี่ยนแปลงทางการเมือง มูโอต์แสดงทัศนะต่อสถาบันและ

ภาพลักษณ์ขององค์กษัตริย์ สถาบันสงฆ์และภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับอำนาจรัฐ และการบริหารจัดการของขุนนางอย่างตรงไปตรงมา

เนื่องจากข้อมูลและมุมมองว่าด้วยเมืองสยามกินพื้นที่เสียสองในสาม ผู้อ่านจึงค่อนข้างเห็นภาพชัดเจนว่าสยามเป็นอย่างไรในสายตาของมูโอต์ นักเดินทางขนานนามบางกอกว่าเป็นเมืองเวนิสแห่งตะวันออก (la Venise de l'Orient) และใช้ศัพท์ทางวิทยาศาสตร์เรียกชาวสยามว่า "มนุษย์น้ำ" (les amphibies) บุคลิกคนไทยที่นิยามไว้เป็นภาพผลิตซ้ำดังที่เคยปรากฏในบันทึกข้อเขียนของชาวฝรั่งเศสนับแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ คือเป็นคนเฉื่อยเนือยและเกียจคร้านในการทำงาน มูโอต์เห็นว่าเมืองสยามมีธรรมชาติที่สมบูรณ์และงดงาม โดยเปรียบเหมือนแม่ที่ตามใจลูกจนเสียคน แต่ประเทศยังไม่พร้อมสำหรับการเปลี่ยนแปลง นอกจากธรรมชาติจะทำให้ประชากรในดินแดนนี้เสียคนไปแล้ว ยังมีปัญหาโครงสร้างทางสังคมและการเมือง เขาระบุว่าระบอบการปกครองที่กดคนให้เป็นทาสน่าจะเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่ง

มูโอต์บันทึกไว้ด้วยว่า *"...(ข้าพเจ้ารู้สึกว่า)คนไทยเป็นคนดีมีน้ำใจ ...และถ้าวันหนึ่งข้างหน้า พวกเขาเกิดหูตาสว่าง ปัญญาเกิด และรู้จักความศิวิไลซ์จากการได้คบค้ากับพวกเรา ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าพวกเขาย่อมค้นพบความสามารถอื่นๆ ในตัวที่ยังหลับใหลอยู่ได้โดยแท้"* เมื่ออ่านความนี้ระหว่างบรรทัดอย่างไม่มีอะไรต้องซ่อนเร้น ก็เห็นได้ชัดว่าอ็องรี มูโอต์เป็นคนของยุคสมัย ทัศนะของเขาสะท้อนกระแสความเชื่อเรื่องความก้าวหน้า และ "ภารกิจในการเผยแพร่อารยธรรม" (mission civilisatrice) ของชาติยุโรป เป็นมุมมองจากผู้ที่เข้าใจว่าตัวมาจากสังคมที่ก้าวหน้าและศิวิไลซ์กว่า และกำลังอยู่ใน "ดินแดนอื่น" ที่ล้าหลัง เช่นที่มูโอต์มองสยามและกัมพูชาว่าเป็นชาติที่ล้าหลังในแง่การจัดการและการผลิตทั้งที่เป็นดินแดนอุดมสมบูรณ์ หากให้ชาติยุโรปเข้ามาช่วยจัดการ *"ลงหลักปักฐาน สร้างอาณานิคมที่ศิวิไลซ์"* ดินแดนเหล่านี้จะพัฒนาดีขึ้นได้สักเพียงใด ทัศนคตินี้สอดคล้องกับการเคลื่อนไหวรุกคืบ

ทางการเมืองและการทหารของฝรั่งเศสในโคชินจีน (เวียดนามใต้ปัจจุบัน) ตามมาด้วยกัมพูชาและลาวอีกไม่นานต่อมา ดังปรากฏว่ารัฐบาลสยามต้องยอมรับอำนาจของฝรั่งเศสในฐานะผู้อารักขากัมพูชา (เขมรส่วนนอก) หลังจากที่ฝรั่งเศสกับกัมพูชาทำสนธิสัญญาอารักขา (traité de protectorat) ระหว่างกัน เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๑๘๖๓ ซึ่งเป็นช่วงเวลาใกล้เคียงกับที่ทางวารสาร *Le Tour du Monde* ตีพิมพ์บันทึกการเดินทางของมูโอต์ฉบับนี้

ข้อมูลและข้อสังเกตว่าด้วยสภาพภูมิศาสตร์ บ้านเรือน โบราณสถาน วิถีชีวิตชาวสยาม กัมพูชา และลาวหลายจุดหลายประเด็น เป็นเรื่อง “unseen” สำหรับผู้อ่านในศตวรรษก่อน ไม่ว่าจะเป็นเส้นทางล่องแม่น้ำเจ้าพระยาและสำรวจแม่น้ำโขง หรือเส้นทางจากโคราช (หรือลาวตะวันตกในเอกสารฝรั่งเศส) ผ่านดงพญาไฟ ไปหลวงพระบาง กลายเป็นหลักฐานสำคัญที่ใช้เขียนแผนที่ภาคอีสานของไทยได้เป็นครั้งแรก หรือบันทึกเรื่องโบราณสถานอารยธรรมที่สูญหายโดยเฉพาะเมืองพระนครและปราสาทนครวัด ตลอดจนวิถีชีวิตของชนเผ่าเสตียงหรือข่า และชาวลาวในเขตเขา

วงวิชาการบูรพาคดีศึกษา (l’orientalisme) ในต้นศตวรรษต่อมาระบุว่าบันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์สำคัญและเป็นประโยชน์ เพราะนี่คือผลงานของนักชาติพันธุ์วิทยาและนักโบราณคดีผู้ “มาก่อนกาล” (avant la lettre) เป็นบาทฐานต่อวิชาการศึกษาชาติพันธุ์วรรณา ขณะที่งานเขมรศึกษาและโบราณคดีก็ก่อตัวขึ้นจากผลงานการศึกษาและบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานเมืองพระนคร ซึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสมอบหมายให้สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบุรพทิศ (École française d’Extrême Orient) เป็นผู้ดำเนินการ

ทั้งนี้ยังไม่นับรวมงานค้นพบทางธรรมชาติวิทยาอันเป็นจุดหมายแรกเริ่มของโครงการ ดังตัวอย่างหอยบก (new land shells) แมลง สัตว์เลื้อยคลาน และสัตว์ชนิดต่างๆ ที่มูโอต์พบและเก็บตัวอย่างส่งให้ราชสมาคมภูมิศาสตร์แห่งลอนดอน ๑๒ รายการจากทั้งหมด ๓๔ ราย

การได้รับการตั้งชื่อทางวิทยาศาสตร์เป็นเกียรติแก่ผู้ค้นพบ เช่น Hélix Mouhoti หอยบกชนิดหนึ่งพบที่ริมแม่น้ำในกัมพูชา Cyclemys Mouhoti เต่าชนิดหนึ่ง และ Mouhotia Glorisa แมลงเต่าทองสีดำชนิดหนึ่ง เป็นต้น การสำรวจและค้นพบพันธุ์พืชสัตว์ในดินแดนห่างไกลจะกลายเป็นงานศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติเฉพาะทาง อย่างกีฏวิทยา (Entomology) ปักษาวิทยา (Ornithology) สัตว์ที่มีเปลือกประเภทหอย (Conchology) และอื่นๆ ในเวลาต่อมา

ในฐานะคนอ่าน ที่ชวนประทับใจผู้แปลที่สุดในบันทึกคนเดินทางเห็นจะเป็นวิธีการบรรยายและวาด “ภาพเมื่อแรกเห็น” ตรงหน้าด้วยตัวหนังสือและภาพสเก็ตช์ ใครเล่าจะปฏิเสธได้ว่าภาพบ้านเรือนและผู้คน ชีวิตกับสายน้ำและป่าเขา ปราสาทนครวัดและซากปรักหักพังโบราณสถานในอดีต และอื่นๆ ไม่ใช่หลักฐาน “เชิงประจักษ์” ที่มีเสน่ห์อย่างยิ่ง ตัวหนังสือเล่าเรื่องราว บอกกล่าวความรู้สึกนึกคิด เช่นเดียวกับภาพวาดลายเส้นแสดงฝีมือทางศิลปะอันปลอดจากการแทรกแซงด้วยเทคโนโลยีใดๆ

บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์ “นักท่องเที่ยวฝรั่ง” ช่างวิพากษ์รุ่นแรกๆ ในดินแดนสยามและอุษาคเนย์ยุคใหม่ ยังเปรียบเสมือนกระจกที่ช่วยให้เราคนไทยปัจจุบันเดินทางทะลุกาลเวลา (กว่า ๑๕๐ ปี) ส่องเห็น “ภาพลักษณ์” ของตัวเองในอีกหลายมิติ *“ชาวสยามนั้นสังเกตง่ายแต่แรกเห็น จากกิริยาท่าทางเฉื่อยแฉะเกียจคร้าน และหน้าตาดูเซื่องๆ เซ่อๆ จมูกออกจะแบนแทบทุกคน โหนกแก้มสูง ดวงตาแลดูทื่อๆ หาแวววาวฉลาดไม่ได้ รูจมูกบาน ปากกว้างเกินพอดี...”* และ/หรือ *“ชาวสยามแสดงตนว่าไม่เดือดเนื้อร้อนใจกับชีวิต ชาวสยามมีความสุข ร่าเริงได้ด้วยข้าวเพียงหนึ่งถ้วย ปลาหนึ่งชิ้น เติมพริกชูรสอีกหน่อยก็ทำให้ท้องอิ่มได้แล้ว และเข้านอนโดยมิพักต้องกังวลถึงวันพรุ่ง นี่นับเป็นคนจำพวกอยู่ไปวันๆ...”* ตัวอย่างพอสังเขปที่ยกมานี้อ่านทีไรแล้วเหมือนหยิกเล็บเจ็บเนื้อ ทั้งเจ็บทั้งจำอะไรประมาณนั้น

ในฐานะคนแปล บันทึกข้อเขียนของอ็องรี มูโอต์เป็นงานที่เรียกร้องแรงกายแรงใจยิ่งกว่างานแปลวรรณกรรม นับแต่การค้นคว้าข้อมูลเนื้อหา บริบทความเป็นมาของเรื่องในมิติต่างๆ และที่ยากที่สุดคือการถอดชื่อสถานที่ แม่น้ำ ชนเผ่า ฯลฯ ซึ่งผู้เขียนออกเสียงแบบฝรั่งเศสจนชวน “พลัดหลง” ออกนอกเส้นทาง แม้เป็นเรื่องราวและสถานที่ในบ้านเราก็ตาม จนเมื่อหมดปัญญาแล้วจริงๆ ผู้แปลจึงจะยังคงชื่อภาษาฝรั่งเศสไว้ในบางที่บางแห่ง ทั้งนี้นอกจากการเผชิญหน้าและจัดการกับต้นฉบับให้ลุล่วงด้วยตัวเองแล้ว งานแปลครั้งนี้ยังนำพาไปสู่ประสบการณ์การทำงานร่วมกับบรรณาธิการเรื่องและบรรณาธิการแปล ผู้ช่วยลงแรงค้นคว้าขยายความ(รู้)เพิ่มเติม ปรับแก้ภาษาและข้อผิดพลาดอื่นๆ ในต้นฉบับแปลอย่างประณีตและใส่ใจ

ขอถือโอกาสขอบคุณผู้อยู่เบื้องหลัง “การถ่ายทำ” ทุกๆ ท่าน นับแต่คุณปานบัว บุนปาน และสำนักพิมพ์มติชน สำหรับแรงสนับสนุนเมื่อผู้แปลดำริจะลงมือทำงานชิ้นนี้เมื่อหลายปีก่อน รศ. ดร. วัลยา วิวัฒน์ศร คุณรุจิรัตน์ ทิมวัฒน์ คุณอังคณิต หญิงประยูร คุณวราภรณ์ ก. ศรีสุวรรณ สำหรับการช่วยไขข้อลำบากใจในหลายๆ เรื่อง และงานพิมพ์ต้นฉบับ ขอขอบคุณอาจารย์ศานติ ภักดีคำ ที่กรุณาตรวจเชิงอรรถอธิบายข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์เขมร คุณอพิสิทธิ์ ธีระจารุวรรณ และคุณทิมา เนื่องอุดม สำหรับงานบรรณาธิการต้นฉบับอันสมบูรณ์แบบ

ทั้งต้องไม่ลืมขอบคุณเว็บไซต์ www.gallica.bnf.fr ผลงานของคณะทำงานหอสมุดแห่งชาติฝรั่งเศสที่เปิดโอกาสให้ผู้อ่านทั่วโลกได้อ่านและทำสำเนาต้นฉบับหนังสือภาษาฝรั่งเศสซึ่งตีพิมพ์เมื่อ ๑๕๒ ปีก่อน อันเป็น “มรดกทางปัญญา” ที่มีค่าเกินการซื้อขาย

กรรณิกา จรรย์แสง

มิถุนายน ๒๕๕๙

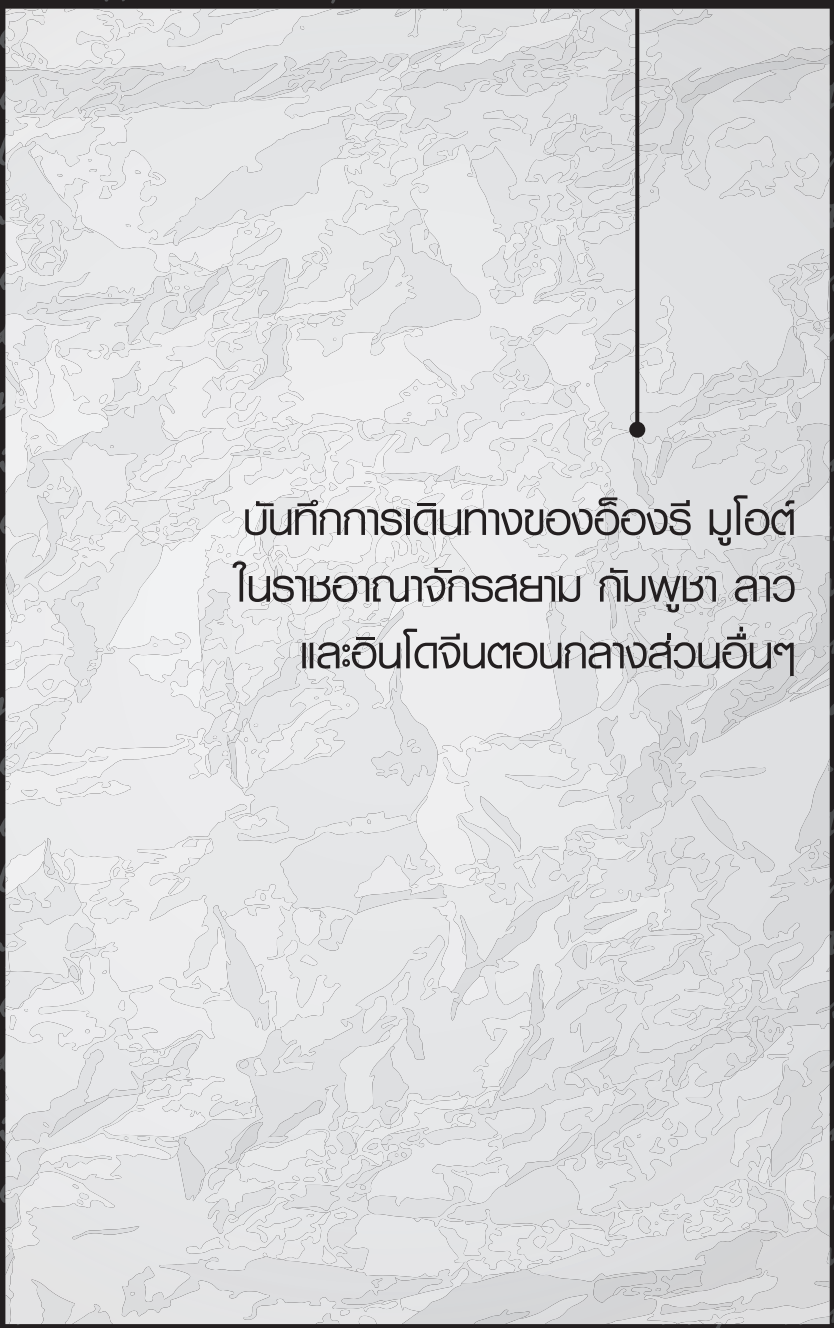

บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์ ในราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และอินโดจีนตอนกลางส่วนอื่นๆ

อ็องรี มูโอต์
ภาพวาดลายเส้นจากรูปถ่าย โดย อ. รูสโซ

อารัมภบท

"ภูมิภาคกว้างใหญ่ระหว่างสองคาบสมุทรทอดตัวยาวนับแต่อ่าวเบงกอลไปจนสุดเขตทะเลจีน(ใต้)เป็นที่รู้จักของชาวโลกก็เฉพาะแต่แนวชายฝั่งรอบนอก ส่วนดินแดนที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินยังคงเป็นเรื่องที่คาดคะเนกันไปโดยเปล่าดายและไม่ชวนสนใจ"[๑]

นับถึงวันนี้ครบ ๕๐ ปีพอดีที่มอลต์-เบริงเขียนความข้างบนนี้กล่าวถึงอาณาบริเวณที่เรากำลังจะนำทางท่านผู้อ่านเหยียบย่างเข้าไป ผู้รู้ทางภูมิศาสตร์ท่านนี้คาดไว้ชัดเจนว่า ขอบเขตของภูมิภาคส่วนนี้ประกอบด้วยเทือกเขา ๔ แนว เริ่มจากทิเบตเรื่อยลงไปทางใต้ ในหว่างแนวเขาคดโค้งดังกล่าวมีหุบเขาตรงส่วนพื้นล่างที่ทั้งเหยียดยาวและสวยงามถึง ๓ แห่ง มีแม่น้ำสายใหญ่ๆ ไหลผ่านให้ความชุ่มชื้น มอลต์-เบริงยังบันทึกเพิ่มเติมไว้ด้วยว่า *"แทบไม่เคยมีใครได้รู้จักทั้งต้นน้ำและเส้นทางไหลของแม่น้ำเหล่านี้"*

ช่วง ๕๐ ปีหลังจากงานเขียนชิ้นนี้ของมอลต์-เบริง การค้นพบต่างๆ มากหลายช่วยเปิดม่านที่เคยห่มคลุมดินแดนอินโดจีนได้มากพอควร สงครามระหว่างจักรวรรดิของชาวพม่ากับอดีตบริษัทอินเดียตะวันออกคือสาเหตุที่ผลักดันให้ชาวอังกฤษเริ่มเข้ามาสู่ลุ่มน้ำอิรวดี

กรรณิกา จรรย์แสง แปล

พวกเขาสำรวจดินแดนส่วนนี้ในฐานะผู้พิชิต และเปลี่ยนดินแดนหุบเขาทางใต้ให้เป็นจังหวัดในปกครองของสหราชอาณาจักร นิกายสำคัญๆ ในศาสนาคริสต์ส่งคณะบาทหลวงเข้ามาเผยแผ่ศาสนาในอินโดจีนและยังคงอยู่จนปัจจุบัน มีหลายนิกายสร้างโบสถ์ประจำไว้ในสยาม หนังสือว่าด้วยเมืองสยามที่นับว่าดีที่สุดเป็นผลงานของสังฆราชคาทอลิก[๒] ขณะที่ *Annales de la Propagation de la Foi* (จดหมายเหตุคณะเผยแพร่แห่งศรัทธา) อุทิศหน้ากระดาษตอนที่น่าสนใจที่สุดและปวดร้าวที่สุดให้กับเรื่องราวของดินแดนโคชินจีนและตังเกี๋ย คณะบาทหลวงผู้กล้าหาญเข้าไปบุกเบิกตั้งหลักปักฐานอยู่ท่ามกลางเขตป่าดงในแคว้นอันนัมและกัมพูชา พวกท่านได้ล่องแม่น้ำโขงสายยิ่งใหญ่อันนับเป็นเส้นเลือดของเขตหุบเขาฝั่งตะวันออกของอินโดจีน ทั้งยังระบุถึงตำแหน่งแห่งที่ของโตนเลสาบอันกว้างใหญ่ ตลอดจนซากปรักหักพังแต่โบราณที่เรียงรายอยู่ตลอดสองฟากฝั่งไว้บนแผนที่ภูมิศาสตร์

ด้วยงานผูกร้อยเรื่องราวจากการค้นพบต่างๆ เหล่านี้มาบรรยายเป็นตัวหนังสือ วาดเป็นภาพร่างซากปรักหักพัง การเดินทางข้ามแนวเทือกเขาที่คั่นกลางระหว่างพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำ (เจ้าพระยา) และแม่น้ำโขง แล้วล่องแม่น้ำโขงขึ้นไปจนถึงชายแดนจีน เราจึงขอมอบเกียรติประวัติทั้งมวลนี้แด่เมอสิเยอร์มูโอต์ หนึ่งในเพื่อนร่วมชาติชาวฝรั่งเศส ผู้ได้รับคัดเลือกจากราชสมาคมภูมิศาสตร์แห่งลอนดอนให้เป็นผู้รับภารกิจ ทั้งยังแลกเกียรติยศที่ได้รับมานี้ด้วยชีวิต ส่วนเราเพียงทำหน้าที่ ๒ ประการให้ลุล่วง กล่าวคือ หน้าที่แห่งความทรงจำที่มีต่อเมอสิเยอร์มูโอต์ และต่อข้อปรารถนาของครอบครัวเขา โดยนำบันทึกการเดินทาง พร้อมภาพวาดลายเส้นอันงดงามเปี่ยมศิลปะฝีมือปราชญ์วัยหนุ่มผู้จากเราไปอย่างน่าเสียดาย มาตีพิมพ์นำเสนอต่อท่านผู้อ่านเป็นครั้งแรก

แฟร์ดินองด์ เดอ ลานัว

(Ferdinand de Lanoye)

Le Tour du Monde, 1863, pp. 219-221

เชิงอรรถ

[๑] *Précis de la géographie universelle* (คู่มือภูมิศาสตร์สากล), livre CLI, 1813 - *เชิงอรรถต้นฉบับ*

[๒] *Description du royaume de Thaï ou Siam* (ราชอาณาจักรสยาม) Mgr. Pallegoix, Paris, 1854 - *เชิงอรรถต้นฉบับ*

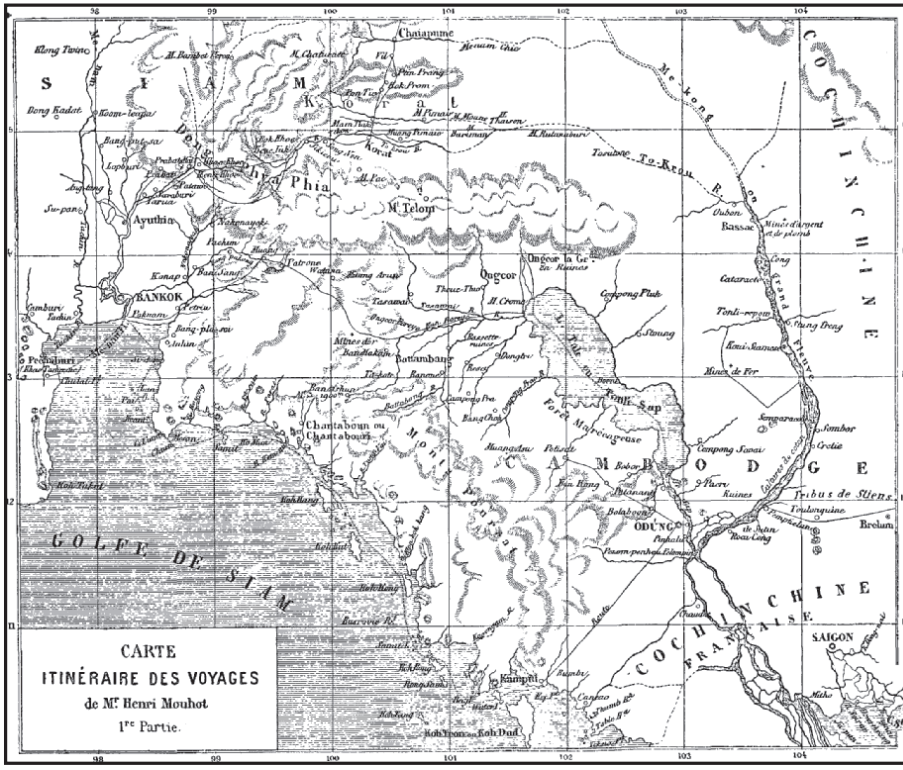

แผนที่เส้นทางการเดินทางช่วงแรกของมูโอต์
แกะพิมพ์โดยแอร์ฮาร์ด 42 R. โบนาปาร์ต

๑

เดินทางข้ามทวีป ราชอาณาจักรสยาม และบางกอกเมื่อแรกเห็น

วันที่ ๒๗ เมษายน ๑๘๕๘ ข้าพเจ้าโดยสารเรือสินค้าซึ่งเป็นเรือใบสภาพซอมซ่อเอาการออกจากกรุงลอนดอน เดินทางครั้งนี้เพื่อให้บรรลุโครงการที่วางแผนไว้ในใจมานานพอควรแล้ว นั่นคือความตั้งใจจะสำรวจราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และบรรดาชนเผ่าซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ของดเว้นไม่เล่ารายละเอียดเรื่องการเดินทางและชีวิตบนเรือให้ท่านผู้อ่านรับรู้ เอาเป็นว่าความแออัดบนเรือและความประพฤติของกัปตันเรือซึ่งไม่ยับยั้งชั่งใจเรื่องการดื่มกินเอาเสียเลย ทำให้วันเวลาผ่านพ้นไปอย่างยากลำบากทีเดียว สรุปว่าข้าพเจ้าเดินทางถึงสิงคโปร์ในวันที่ ๓ กันยายน แวะพักเพียงไม่นาน แล้วหาเรือที่จะเดินทางต่อไปยังเมืองหลวงของราชอาณาจักรสยาม บ่ายหน้าไปยังจุดหมายที่ตั้งใจไว้ได้ หลังจากรอนแรมยืดเยื้ออยู่ในอ่าวไทยซึ่งแบ่งดินแดนอินโดจีนออกเป็นสองคาบสมุทร พวกเราก็มาถึงปากแม่น้ำในวันที่ ๑๒ เดือนเดียวกัน แม่น้ำสายนี้ไหลผ่านเมืองบางกอก จากปากอ่าวลึกเข้ามาระยะ ๘-๙ ไมล์ ปรากฏสันดอนทรายอันเป็นอุปสรรคขัดขวางการเดินเรือ ถ้าจะล่องผ่านไปยังบางกอก ต้องขนถ่ายเอาน้ำหนักบรรทุกออก เสียค่าโสหุ้ยเอาการอยู่ เรือ*กุสโรวี (Kusrovie)* ของเราเป็นเรือ

สันดอนแม่น้ำ มองจากดาดฟ้าเรือกุสโรวี
ภาพวาดลายเส้นโดยซาบาติเยร์ จากรูปสเก็ตช์ของมูโอต์

ขนาดระวางน้ำลึกเพียง ๑๒ ฟุต จึงล่องผ่านมาได้ไม่มีปัญหา แล้วจึงจอดทอดสมอที่ปากน้ำตรงข้ามจวนเจ้าเมือง ตัวข้าพเจ้าและกัปตันขึ้นจากเรือแวะไปขออนุญาตเดินทางต่อ

หลังจากทำตามระเบียบแล้ว ข้าพเจ้าก็รุดไปสำรวจป้อมค่าย ตลาด และตรอกซอกซอยในเมือง ตามป้อมมีช่องเชิงเทินสร้างด้วยอิฐ เมืองปากน้ำนี้เปรียบได้กับเมืองท่าเซบาสโตโปลด์ (Sébastopold) หรือเมืองครอนสตัดท์ (Crondstadt) ของพระเจ้ากรุงสยาม แต่คาดว่าทัพเรือจากยุโรปอาจบุกยึดได้โดยง่าย ขนาดที่เมื่อผู้บัญชาการกองเรือแวะกินมื้อเที่ยงที่นี่แล้ว สามารถเคลื่อนขบวนเดินทัพไปกินมื้อเย็นต่อที่เมืองบางกอกได้เลย

บนเกาะเล็กๆ กลางน้ำ ปรากฏเจดีย์มีชื่อ[๑] ฝีมืองดงามตั้งตระหง่าน คนเขาเล่ากันว่าเป็นสถานที่บรรจุพระอัฐิธาตุของเจ้าแผ่นดินสยามองค์ก่อนๆ รูปทรงพีระมิดที่สะท้อนลงบนท้องน้ำลึกเรียบใส แลองค์พระเจดีย์ที่โดดเด่นเห็นชัดอยู่หว่างความเขียวชอุ่มของกลุ่มพืชเมืองร้อน ช่างเป็นภาพที่ตรึงตาตรึงใจยิ่งนัก

ส่วนตัวเมืองเท่าที่เห็นด้วยตานั้น ดูสกปรกโสโครกไม่น่าเข้าใกล้ เมื่อล่องเรือลึกเข้าไปอีก ๘-๑๐ กิโลเมตร ก็ลุถึงอีกเมืองหนึ่งซึ่งก่อป้อม